

papers

empordanesos

Suplement Literari i Cultural

ANY II (Segona Època)/NÚM. 17/MAIG 1985/SUPLEMENT HORA NOVA 413/Figueres (Alt Empordà)

• Coordinació i edició a cura de Rafael Pascuet

1 L'intent fallit de Salvador Dalí d'exposar una de les seves obres (*Diàleg a la platja*, 1928) en el *Saló de Tardor* barceloní de 1928, és el sorprenent episodi de la biografia de l'artista ara estudiat amb detall per Rafel Santos Torroella en el treball que presentem avui als nostres lectors. Hom podria pensar que fou aquell un incident anecdòtic esdevingut en un any, el 1928, de particular importància dins la cronologia daliniana (*Manifest Groc*, primera adhesió pública de l'artista al moviment surrealista...). Res d'això. Llegint ara la crònica menuda d'aquells fets, pacientment reconstruïda per Santos Torroella, no és arriscat de dir que la història del *Saló de Tardor* conté alguns dels trets més significatius (astúcia, provocació) que des d'aleshores i per molts d'anys determinaran la peculiar conducta artística daliniana.

2 Allò que fou un escàndol en el món artístic barceloní i català d'aquell temps ha esdevingut, 60 anys després, el tema del discurs d'ingrés de Rafael Santos Torroella en la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, text llegit per l'autor a la sala d'actes de la docta institució el proppassat 27 de febrer. Curiós destí el dels escàndols avantguardistes del dia: nodrir futures sessions acadèmiques. *Panta rei*, afortunadament.

3 Dues advertències al lector sobre els criteris adoptats a l'hora de publicar aquest discurs en aquestes pàgines. La primera, que la seva considerable extensió ens ha aconsellat d'alleugerar-lo d'un primer paràgraf, raonablement protocolari, i de les nombroses notes erudites que l'arrodoneixen. Esperem que aquesta decisió en res no hagi desvirtuat la seva comprensió ni el sentit del relat. La segona, que l'epistolari —fins ara inèdit— creuat entre els protagonistes d'aquest afer el reproduïm, tot seguint el criteri de Santos Torroella, amb la seva exòtica ortografia original. Confiam que el que sortim perdent en dificultat de lectura ho guanyem en fidelitat als fets.

4 Dos treballs més vénen a complementar el text de Santos Torroella en la present edició de *papers empordanesos*. Un primer, signat per J.B., heterònim municipal de Joan Francesc Burgas, és una molt personal interpretació d'aquesta història. En el segon, Narcís Pijoan fa una lectura no menys personal de la complexa personalitat humana de l'artista.

I possiblement un tercer, filant molt prim: el signat per Josep Valls i Grau, treball voluntàriament tangencial al món dalinià però molt pròxim a Anna Maria Dalí, ocasional mecanògrafa aquella tardor de 1928 —a cavall d'una vella *Remington*— de les cartes del seu germà reproduïdes en el text de Santos Torroella.

5 Sols ens resta agrair a Rafael Santos Torroella la seva deferència en permetre'ns la publicació del seu treball, un més dins una llarga i entusiasta dedicació a la crítica cultural en general i del món dalinià en particular; i a Josep Playà i a Joan F. Burgas, mitjancers eficaços en aquesta ocasió entre el llampan acadèmic i aquest suplement, per llur interès en què aquest document pugui aparèixer a les pàgines de *papers empordanesos*.

R.P.

Salvador Dalí i el Saló de Tardor

Un episodi de la vida artística barcelonina el 1928

Rafael Santos Torroella

L'episodi al qual em vull referir, per bé que breu, és altament significatiu, a parer meu, interessant en més d'un aspecte. Ho és ja pel moment en què es produí: durant el tercer i, potser, més brillant decenni del renaixement artístic de Catalunya a la nostra època, quan junt amb la culminació de tot allò bo que procedia del *Noucentisme*, a través de *Les Arts i els Artistes* i de llurs noves promoció d'«evolucionistes» i «courbets», féu la seva aparició el grup més combatiu i radicalitzat de l'avantguarda, que tingué el seu portaveu principal en *L'Amic de les Arts*, de Sitges, del 1926 al 1929, i la seva més contundent arma de combat en el *Manifest groc*, del 1928. L'episodi és interessant també, pels seus actors i protagonistes: d'una banda, hi ha —junt a una actuació disfressada del pare, que es mantenia a l'aguait des de la seva Notaria figuerenca— el pintor Salvador Dalí, qui aleshores fou quan hom pot dir que veritablement entrà en foc com el punyent i controvertit personatge que ja mai més no deixaria de ser; d'altra banda, cara i creu d'una mateixa moneda, hi ha Josep Dalmau i Joan Anton Maragall, aquell al davant de les galeries prestigioses del seu nom, i aquest, tot just arribat llavors, amb tot el dinamisme dels seus anys juvenils, a renovar la no menys prestigiosa, per bé que en plena decadència, Sala Parés, el traspàs de la qual havia adquirit el 1925. Ell, Joan Anton Maragall, il·lustre company d'aquesta Acadèmia i arxiu vivent del ser i esdevenir de l'art i el col·leccionisme barcelonins dels nostres dies, ho conta amb la sobrietat elegant que el caracteritza en la seva puntual història de l'esmentada Sala.

Del litigi que, precisament, a causa de Dalí, no tardaria a produir-se entre tots dos, Dalmau i Maragall —*litigi*, que convindrà escriure'l així, en cursiva, puix que en realitat no ocasionà cap enfrontament que transcendís a la llum pública—, en donen fe les cartes, fins ara inèdites, que es

Autoretrat de Rafael Santos Torroella

creuaren entre els quatre personatges ja citats, les quals, procedents de l'arxiu de Dalmau, constitueixen la base d'aquesta dissertació. Cal tenir en compte que el vell marxant manresà, a estones també pintor i restaurador, havia estat el «descobridor» de Dalí, per bé que això cal matisar-ho amb l'advertència prèvia que un xic abans i a través de sagaços escrits havia cridat l'atenció sobre ell, pel talent precoç i excepcional del qual donava mostra, el seu amic i col·laborador en notables empreses figuerenques Joan Subías i Galter, el fi historiador i tractadista d'art, també empordanès però d'ascendència aragonesa, pel qual es guarda dol en aquesta Acadèmia, qui en fou membre molt actiu i estimat. Les relacions que Dalí tingué amb Dalmau abans i després de l'episodi que aquí ens ocupa, caldria estudiar-les amb més extensió de la que ens és permisible en aquesta oportunitat. N'hi haurà prou de dir que van des del 1922, quan l'incipient pintor de Figueres exposà a les seves Galeries per primera vegada, amb una copiosa col·lectiva de l'Associació Catalana d'Estudiants, fins a la guerra civil, quan Dalmau, ja arruïnat i fora de combat, morí a Barcelona el 1937. Es tracta, doncs, d'un període que abarca els quinze anys de les primeres i brillantíssimes etapes juvenils de Dalí, a les quals pertanyen, no diré pas les millors, adjectiu comparatiu que sempre entranya particulars i subjectives preferències, sinó en qualsevol cas aquelles obres seves en què amb ímpetu i frescor majors expressà la seva personalitat singularíssima, encara no

afectada o adulterada per allò que el mercat artístic contemporani té de menys plausible i encomiador; una personalitat que en aquells primers contactes amb els medis artístics apuntava ja amb traços inconfusibles.

Per una d'aquestes ironies curioses, però, que sovint ens depara la història, esdevé que no fou a les Galeries Dalmau, focus avançat per excel·lència, sinó a la Sala Parés, que, posteriorment, fóra considerat reducte del conservadurisme artístic, on Dalí faria les primeres armes de radicalisme inconformista. Nogensmenys, cal advertir que el fet no és tan paradoxal com d'antuvi podia semblar, o com s'entesta que ho sembli la predominant i aberrant òptica historicista d'una mena de maniqueisme estètic que sol ignorar massa coses. Perquè el fet cert és que també la veterana Sala del carrer de Petritxol tenia el seu historial heroic, davant no poques negrors i esquinçament de vestimentes, dels temps de Casas, Rusiñol i Nonell, a qui han de ser assignats amb tota justícia els inicis del renaixement modern de l'art a Catalunya. Altrament, prou comprensible era que a mitjan anys vint, la dita Sala s'aprestés a les més agosarades obertures, en ordre d'aquella mateixa modernitat, amb la nova saba que, seguint les d'orsianes i, per a ell, com a tals, dilectes «palpitacions dels temps», havia vingut a transferir-li el seu recent incorporat director, qui no tenia aleshores més de vint-i-tres anys, davant els gairebé seixanta de Dalmau.

Precisament, en aquell animós esperit renovador, una de les primeres iniciatives de Joan Anton Maragall fou la d'instaurar o, més ben dit, reinstaurar uns *Salons de Tardor* que, tot seguint el model parisenc dels *Salons d'Automme*, es caracteritzarien per la seva amplitud de criteri selectiu i servirien per a obrir amb incitacions múltiples la temporada a la nova Sala Parés. D'aquells Salons se n'hi celebraren tres —els corresponents a 1926, 1927 i 1928—, i que havia organitzat l'exemplar *Associació d'Amics de les Arts* a les Galeries Laietanes. D'aquestes Galeries, quant als esmentats Salons, en prengué el relleu Joan Anton Maragall qui, sobre la base de l'orientació que hi havia prevalgut —integrats fonamentalment per *noucentistes* de la primera i segona fornades, una tercera part dels quals havent sovintejat l'Escola de F. d'A. Galí—, s'aprestà a incorporar-hi tot valor presumible d'aparició recent en el qual s'hi pogués confiar. I això és el que ocorregué amb Salvador Dalí, el qual s'havia revelat a la tardor anterior amb una primera exposició individual celebrada a les Galeries Dalmau, que li permeté de recollir, als seus vint-i-dos anys, grans elogis de la crítica barcelonina, en més d'un cas ben disposada a travessar fort per ell. Posem, per exemple, l'afirmació rotunda de Josep F. Ràfols, segons el qual «si el jove artista no es distreu serà un dels qui donaran més glòria a la pintura catalana del segle en què vivim, ric ja en algunes valors ben autèntiques.» Es veu que el bon Ràfols no deuria conèixer Dalí, car contràriament ni àdhuc aleshores se li hauria pogut ocórrer que l'impacient i ambiciós empordanès arribés a «distreure's»... Pel que fa a les trameses als Salons de Tardor de Can Parés, que era, no n'hem de dubtar, el millor aparador barceloní per a un artista, no cal dir que no se'ls prengué per complet seriosament —fou entre els cent expositors que en total hi acudiren, un dels vint-i-tres que, amb el mateix Ràfols, hi foren presents en les tres edicions—, i així, avui, les sis obres que, successivament, els destinà —dues cada any— podrien constituir una síntesi adretament representativa d'altres tants moments molt significatius en l'evolució del jove Dalí fins a la seva plena incorporació al surrealisme. Entre aquestes sis obres, la darrera, que no arribà a ser

exposada, fou la que donà motiu a l'intercanvi epistolar ja al·ludit i que més endavant veurem. Abans, però, donem un breu cop d'ull a les seves cinc companyes.

Les obres que de Dalí figuraren al primer *Saló de Tardor*, el de 1926, foren les titulades *Noia cosint* (col. Carles Nogués Cusi, Barcelona) i *Figura en unes roques* (museu Salvador Dalí, St. Petersburg, Florida EE.UU.). La primera d'elles, de factura depuradíssima, amb transparències nítides i delicades, com d'un flamenc primitiu, és una de les més representatives de la que he enomenat «època d'Anna Maria», per la germana

del pintor, qui llavors tingué en ella la seva model més constant i preferida. La segona pertany al moment de transició de la dita època, a la qual m'ha semblat que hauria de dir-se «època de García Lorca», perquè correspon als anys de major intimitat entre els dos amics i perquè és aquesta la que s'acusa, d'una manera si fa no fa explícita, en les principals obres que el jove pintor realitzà aleshores. *Figura en unes roques* és interessant a més, perquè clarament posa de manifest la influència de Picasso, en aquells anys que era gairebé obsessiu per a Dalí, però aquesta vegada en una sèrie d'obres en què, com l'esmentada, té molt present el Picasso dels engentaments neoclassicitzants característics del primer període d'entreguerres. Aquests dos quadres —l'últim dels quals, de vegades, exposat també sota el títol de *Figura damunt les roques*— duen, respectivament, el números 19 i 20 del catàleg del primer *Saló de Tardor*.

A continuació d'aquesta etapa de transició es produeix el canvi bruscat que portarà Dalí, ja plenament, a la seva esmentada «època de García Lorca», que també la podríem denominar «època dels aparells», com sens dubte hauria preferit el poeta, al qual agradava de bromejar prop d'aquells estranys artíficis antropomòrfics que constitueixen l'element gairebé imprescindible en les pintures i dibuixos dalinians dels anys 1926 al 1928. Aquesta època, però, és del més gran interès perquè s'hi reflecteix per primera vegada, emboçadament, però inesquitablement, una mena de tipus de preocupacions eròtiques —o, més ben dit, de problemes molt particulars d'aquesta índole—, ja que mai no abandonarien Dalí, tothora vistes a través de la fascinació dels escrits de Freud, que el marcaren indeleblement des que començà a devorar-los durant els anys de la Residència d'Estudiants, a Madrid. Els dos quadres que exposà al *Saló de Tardor* del 1927 (números 17 i 18 del catàleg) foren *Aparell i mà* (Museu Dalí de Sant Petersburg, Florida, EE.UU.) i *La mel és més dolça que la sang* (avui de parador desconegut), títol aquest sovint citat equivocadament a la inversa, *La sang és més dolça que la mel*, en una diametral oposició al sentit que aquesta frase tingué per a la famosa Lídia de Cadaqués, de qui l'havia presa Dalí. Ambdues obres, sobretot, però l'última —en la qual he pogut identificar la presència de Salvador i de Federico com a protagonistes de l'escena apocalíptica allí representada—, són de capital importància en el conjunt de la pintura daliniana, perquè n'arrenca —per bé que una altra cosa en pensés el seu amic i confident Sebastià Gasch— la inevitable adscripció de Dalí al surrealisme, amb tot i que la seva plena incorporació, com a membre actiu del grup capitanejat a París per André Breton, encara trigaria dos anys a produir-se. Altrament, aquell propòsit seu declarat de posar en imatges les doctrines del pensador vienès, a l'igual que els pintors medievals plasmaven la iconografia dels relats bíblics o de la *Llegenda àurea* de Jacob de la Voràgine, coincidí plenament amb allò que constituïa l'objectiu fonamental dels surrealistes: anar més enllà dels mers problemes plàstics, en què des de Cézanne —a qui, com ells, també acabaria odiat Dalí— s'havia empantanegat la pintura, per a transcendir-los, només que fos pels enrevessats i atzarosos topants d'una subjectivitat exacerbada.

I arribà el tercer i últim *Saló de Tardor*, on es produiria el conflicte, i amb ell es desencadenà aquella correspondència o forcejament epistolar a quatre bandes —Joan Anton Maragall, Dalí, Dalmau i pare de Dalí— que és allò que aquí més ens interessa.

Les dues obres que el jove pintor havia tramés aquella vegada suposaven un pas o diversos pas-

El jove Dalí

Entrades del Saló de Tardor de 1928

SALÓ DE TARDOR

ENTRADA N.º 1458

INAUGURACIÓ

Mots d'Obertura per PERE COROMINES

DISSABTE 6 OCTUBRE - 6 TARDA

SALÓ DE TARDOR

ENTRADA N.º 1458

LA IDOLATRIA DEL PAISATGE

Conferència per CARLES CAPDEVILA

DIVENDRES 12 OCTUBRE - 7 TARDA

SALÓ DE TARDOR

ENTRADA N.º 1458

L'ART CATALÀ ACTUAL RELACIONAT AMB LA JOVE INTEL·LIGÈNCIA MÉS RECENT

Conferència per SALVADOR DALÍ
controversada pel públic

DIMARTS 16 OCTUBRE - 6:30 TARDA

sos més en el camí que, com no podia ser d'altra manera en aquell qui hauria de col·locar l'exageració entre les armes millors de la seva panòpia de recursos expressius, ja se li havia vist emprendre l'any abans. El primer dels dits quadres es titulava *Dit gros, platja, lluna i ocell podrit* (número 26 del catàleg) i no provocà pas alarmes particulars quant als elements, un xic estranys, de què es componia, alguns dels quals hi hagué qui no deixà d'advertir que probablement procedien de Max Ernst, amb la qual cosa es veia ben bé que cada vegada s'identificava més amb els surrealistes parisencs. Quan al segon, però (avui, en una col·lecció particular suïssa)... Ah! allò ja eren figures d'un altre paner. Es tractava d'un oli sobre cartó, de no massa grandària, 76x82 centímetres, el títol del qual avui —Dalí li posà posteriorment— és *Els desitjos insatisfets*, per bé que aleshores duia el de *Diàleg a la platja*. Ambdós títols palesen adretament el que es veia en l'escena representada, tot i que particularitzen en què consistia el diàleg i la insatisfacció dels desigs que la imatge era destinada a oferir. De tota manera potser no importés massa, perquè el fet evident és que allò que molt en concret s'hi observava, a l'esquerra, sobre una mena d'illot minúscol, fet d'argila i grava menudellada reals enganxades al cartó, era una mà que mostrava el dit petit allargat en erecció fàl·lica, mentre els dits cor i anular apareixien plegats i penjant, de manera que completaven els atributs virils en què aquella mà havia esdevingut. Uns atributs que intentaven debades entaular el diàleg del títol amb la inflada massa corpòria, de gairebé informes però suculentos carnacions femenines, que hi ha a la dreta, així mateix en un altre illot de grava menudellada i sorra, amb el mar infraquejable pel mig. La impossibilitat del diàleg —el seu intent descrit gràficament a manera de voluta del desig que ascendeix en un arabesc caligràfic fins al cel i, frustrat, va a caure vertiginosament a l'aigua, sense que hagi assolit el seu destí impossible— es resoldrà en la insatisfacció del gest masturbatori que, per poc que hom fiti la mirada, es descobrirà en aquella mà... Avui, quan sabem fins a quin punt l'autoerotisme ha constituït tal vegada l'obsessió màxima daliniana, de connotacions freudianes per suposat, és possible que el representat en aquesta pintura resti en una mica menys que en una anècdota trivial, entre ingeniosa i divertida o, en qualsevol cas, d'un interès relatiu des del punt de vista de les citades connotacions. Llavors, però, fa ja quasi seixanta anys, en una escena o tema com aquell veritablement insòlit, no es podia veure sinó un gran desvergonyiment, insultant per a l'espectador, que se sentia avolesament provocat. Joan Anton Maragall, en la seva ja esmentada *Història de la Sala Parés*, explica breument allò esdevingut: que no considerà oportú d'exposar aquella obra, donat el seu tema, i que en aquest sentit escrigué a Dalí, amb el qual, finalment, hi arribà a un acord. Aquest acord, però, com veurem, no fou del tot fàcil d'aconseguir.

Les dues obres en qüestió Dalí degué pintar-les a mitjan estiu del 1928. A la darrerria d'agost les trameté a Joan Anton Maragall, qui gairebé al primer correu li trameté a Cadaqués la carta següent:

Sr. Salvador Dalí
Figueras

Distingit amic:

Acabo de rebre les dues teles vostres. Ara no us parlaré apreciant les moltíssimes condicions que en ambdues hi trobo. Però us haig de parlar des d'un punt de vista agé completament a la meua opinió personal. M'es violentíssim d'exposar una de les vostres teles, si no vull fer caure el meu Saló en una serie de discussions que

Diàleg a la platja, quadre pintat per Dalí l'estiu de 1928, protagonista d'aquest primer escàndol artístic del pintor en el Saló de Tardor barceloní del mateix any.

seria en desmerit d'un exit que es obligacio de tothom el mantenir. M'agradaria molt que us possessiu en el meu lloc i us figuressiu el que representa per el public de Barcelona el convidar-los a una exposicio on hi trobaran alguna tela que mortificara la seva manera d'esser. Vol-dria que us possessiu en el meu lloc i compreguessiu com m'es violentíssim el parlar-vos aixis com també m'ho es moltíssim el no dir-vos res i exposar la tela. Us agrairé molt que em relleveu d'aquest compromís i m'autoritzeu a no exposar aquesta obra vostra, tot i lamentant-ho molt.

No ho dubto, i espero una contestacio per telefon o telefonema.

Maneu sempre al vostre afm. s. i amic

Joan Maragall

La resposta de Dalí fou immediata, fulminant. Aquesta vegada amb una certa, i relativa correcció gramatical, i no cal dir-ho, sense les seves aparatoses faltes d'ortografia habituals, s'expressà en els termes següents:

Sr. Joan Maragall
Barcelona

Figueras, 4 - 9 - 28

Distingit Sr.:

Em sorpren molt la seva carta no crec pero que pugui extranyar-se del que jo em negui a consentir a deixar d'exposar una obra que respon unicament a l'inspiració i a l'expressio de lo mes PUR i ESTIMAT del meu esperit —Cuestio de la mes estricta dignitat—

Permetim fora de l'objecte d'aquesta carta, un dato purament objectiu que em sembla curios.

El fet de que aquesta pintura i tota la que respon a un identic estat d'esperit es la generalment considerada com ininteligible, la que no s'enten, els nostres cuadros son els qui no s'hi veu, res que es identic a mirar-los de traves o de cap per vall.

Si no s'hi veu res, porque no poden esser ensenyats al public?

Yo crec, per contra, que calcom deuen significar, calcom ben especial, ben intens i que s'hi deu veure amb força claretat que arribin a poder causar un traumatisme a l'esperit dels espectadors.

Suposo ha meditat V. sobre la trascendencia que suposa la seva determinacio i de la escepcional gravetat d'aquesta.

Per la meua part, no puc menys que lamentar-ho molt retirar els meus quadros del Salo de Tardor i exposar-los en una altre Galeria de Barcelona i aixo ara ya necessariamente a menos que la seva carta obeixi tan sols a una reaccion momentanea.

Rebi les meves salutacions mes cordials

Salvador Dalí

L'última frase d'aquesta carta —en la qual no es parla en concret ni en detall, com tampoc ho féu Maragall en la seva, del tema escabrós abordat en el quadre en qüestió —sembla indicar que l'autor

n'esperaria notícies del destinatari per tal d'acomplir o no amb l'amenaça d'anar-se'n a trucar a una altra porta. Lluny d'això, en aquella mateixa data i cal suposar que en el mateix correu, tramet una altra carta a Dalmau per tal de donar-li compte del que, en la seva no pas massa excessiva preocupació per a respectar les regles del joc normals en casos semblants, li ha ocorregut amb el director de la Sala Parés i d'oferir-li l'exhibició a les seves Galeries dels dos quadres que, des d'aquell moment i sense que encara ho sapigués Maragall, optava per retirar del *Saló de Tardor*. La dita carta a Dalmau, amb la postdata escrita a mà per Dalí, és com segueix:

Sr. Josep Dalmau
Barcelona

Figueras 4-9-28

Distingit amic:

Res mes exacta per a que tingui una idea de lo que m'acaba de passar que la copia de les dos cartes que han motivat el plantejament del conflicte. Aquest conflicte com pot suposar m'ha omplert d'alegria, ya que d'ell se despren un fet que feia temps s'emblava descartat del mon artistic, el que un cuadro pugui tornar a tenir el valor subversiu d'horripilar i de causar un traumatisme en el public, que estigui renyit amb el prestigi i el bon nom d'una Galeria d'Art (!).

Li agraire que em digui amb tota sinceritat que pensa de tot això i si V. exposaria aquestes dos coses en la seva inaugural o aillades.

En espera de la seva carta l'abraça ben cordialment
Salvador Dalí

(Postdata autògrafa).— Com el refus del dit cuadro cal que esdevingui public, caldria fer notar en el catalec o en un lletreter «cuadro rebutjat al salo de Tardor etc. etc.»

Com hom pot veure per la suggerència de la postdata, ja aleshores —abans que Gala aparegués en la seva vida per a, com sol afirmar-se, fer-li d'eficacíssim gerent dels assumptes— el jove Dalí sobradament sabia aprofitar-se de qualsevol peripècia o situació imprevista per, amb astúcia i sense perdre el temps, promocionar la seva obra. Ara, aquesta carta, que sense dubte rebé amb gran retard, potser per absència, no la hi contestà Dalmau fins al cap de passr un mes, exactament, dissabte, 6 d'octubre, que era precisament el dia del *vernissage* del tercer *Saló de Tardor*. Nogensmenys amb això volem dir que mentrestant Dalí ja havia arribat a un arranjament amb Maragall, atès que en el catàleg del *Saló* apareix entre els expositors conforme als desigs d'ell, això és, solament amb el quadre que no corria cap perill que s'escandalitzés ningú. Joan Anton Maragall, en la seva *Història de la Sala Parés*, explica l'acord que havia arribat amb el pintor. Davant l'amenaça de Dalí de retirar les dues obres de no ser exposades ambdues i per torna no pronunciar la conferència que li havia demanat, «Jo —escriu Maragall— vaig mirar el preu que Dalí sollicitava per les obres i vaig veure que era de 750 pessetes cadascuna. Li vaig proposar de comprar-les-hi totes dues, i exposar-ne només que una, a condició també que no es negués a fer la conferència. Dalí acceptà i solament s'exposà l'obra que duia el número 26 del catàleg, titulada *Dit gros, platja, lluna i ocell podrit*. Aquesta obra que no es vengué al *Saló* sinó més tard, i que ha tornat a la nostra galeria dues vegades, és en una col·lecció nord-americana. L'altra, la retirada, també es vengué privadament».

No obstant això, l'obra darrerament citada, la de *Els desitjos insatisfets o Diàleg a la platja* seguiria duent cua, puix que el seu autor no renunciava a exposar-la, ben segur del rebombori que ocasionaria. I molt menys es donaria per vençut quan en els comunicats d'una i l'altra part, apareguts a la premsa el mateix dia en què s'inaugurava el *Saló*, s'havia creat una expectació sense precedents

que, cal suposar, redundava a benefici seu, la nota del qual feta pública deia textualment: «Degut a la no admissió d'una de les meves pintures al *Saló de Tardor* he decidit de no col·laborar amb cap quadre al dit *Saló* i, per consegüent, la representació de la meva obra que hi pugui ser exhibida propietat de col·leccions particulars, no ha d'interpretar-se com una participació voluntària a l'abans dita manifestació d'art. Salvador Dalí».

Vegem, doncs, la carta que, en data d'aquell mateix dia, li escrigué Dalmau a Dalí com a resposta a la que aquest li havia tramès un mes abans. Així deia:

Barcelona, 6 Octubre 1928
Sr. D. Salvador Dalí
Figueres

Distinguit amic:

Acabo de rebre la vostra apreciada 4 dels corrents junt amb les copies de la correspondencia sostinguda entre V. i el senyor Maragall motivada per la vergonyosa decisió de refusar-vos una de les obres que enviareu pel seu salo dit de tardor.

Dic vergonyosa sense l'anim de volguer ofendre a dingu o dic sensillament pel fet i per lo que aquest fet representa enfron d'una elevada causa espiritual que segons se deixa preveure amb el mateix fet no sap comprendre la prou qui mes obligacio deuria tindre-hi per habersi volgut confondre amb sa noble vestidura com semblava tota sincera el sol fet d'aver vos invitat a figurar al seu salo amb les vostres obres, i que volguessiu donar una conferencia; conferencia que s'ha anunciat per tot hon la casa Maragall ha propagat el seu salo de tardor i que amb justificat interes es esperada per el public. Es vergonyos repeteixo per cuant aquest fet posar en evidencia un lamentable dupte, d'una adversa mentalitat.

En quant a lo que'm demaneu us digui amb tota sinceritat si exposaria les dues obres enviades a casa Maragall o si aillades que s'oposo voleu dir la sola refusada, dec dir-vos que les meves modestes Galeries estan sempre obertes per vos i sempre sereu rebut amb el mateix entusiasme la cual cosa no debeu duptar mai; penseu que tinc per un honor el que vos conteu amb mi. En el cas present us dire que lamento vivament que lo ocorregut no donga lloc a poguer obrar amb la deguda delicadesa per cuant crec que no som a temps a remeiaro per la raho de que rebo la vostra carta que'm entera de lo ocorregut cuant l'exposició de les Galeries Maragall esta ja inaugurada, i en ellas com en el catalec que tinc a les mans i figureu amb una de les vostre obres.

Exposar simultaniament l'obra refusada ja no cal dir-vos lo que s'emfa imposible per la trascendental raho qui ja conexeu, i que de trencarla equivaldria a una greu falta d'atencio envers altres artistes que com vos mateix s'han trobar en el cas d'estar enteriorment compromesos al Salo Maragall i això ja comprendreu que no es possible ni pot ajustar se de cap manera a la meva sencilla manera de procedir cosa que equivaldria a malmetreer inclus el meu pobre caracter.

Josep Dalmau segons Rafael Barradas (1928)

Exposar les dues obres hauria estat un verdader goig per mi, pro ja no hi som a temps. De saber aquest particular el dijous s'haurien pogut retirar, ara no puc aconcellar-vos-ho de cap manera pel mateig be que us vull. Conformem-vos mutuament i seguim els aconceixaments amb serenitat d'un dia un altre en be; ocasió i germana voluntat tenim tots dos per manifestar-nos en ocassio mes favorable.

Saludeu ben expresivament a vostre pare de part meva i feu-los extensius als demes de vostra distinguida familia.

Us abraça vostre

Josep Dalmau

La resposta de Dalí no es féu esperar. I com que frisava desitjós d'exposar el quadre que Maragall resistí de fer-ho al *Saló de Tardor* —desig que, per comprensibles raons professionals, compartia ansiosament Dalmau—, ben aviat trobà un argument per a deslliurar el vell marxant dels seus escrúpols de consciència: la norma d'aquest, segons la qual —com aclariria en una carta posterior— no podia figurar en les seves ja prestigioses «inaugurals» cap artista que ensems participés en alguna altra col·lectiva important, deixava de regir amb Dalí, atès que ell no figurava per voluntat pròpia al *Saló de Tardor*. L'argument, i no gensmenys, no era pas del tot convincent com Dalmau, entusiasta i caut, desitjava, i ja veurem com se li ocorregué una sortida millor, que l'exposaria a Dalí en escriure-li al primer correu tan aviat com rebé la respota d'aquest en la seva carta anterior. La dita resposta de Dalí, la qual no porta indicació del mes ni del dia, però que deu ser el 7 o 8 d'octubre d'aquell any, diu:

Figueres:

Distingid amic: Rebo la seva cordial i encoratjadora carta que no puc per menus de subscriure en tots els puns —No obstan com veura que clarament consta en la nota que he donat als diaris, he retirat els 2 cuadros del *Saló de Tardor* (?) com a consecuencia immediata de la no admissio d'un deills —el cuadro doncs que figura al Salo em fou adquirit per en Maragall el cual al veure la meva actiut de retirar me del Salo a fin de que alli no deixes d'haber-hi una obra meva, tal com ell m'ateix mu ha escrit posteriorment.

Aixis doncs crec que l'impediment que tan logicament privada a V. exposar el cuadro rebutjat desapareix —i que l'exposició d'aquest jun em l'exposició de la seva inaugural o —sol— obtindria un exit de curiositat (degut a les recents circumstancies).

Pot comprendre les ganes enormes d'exposar aquesta obra rebutjada —En sentu una necessitat cuasi fisica.

No vui pero que tot lo que ving a dirli pugui influir lo mes minim en la seva decisió i que sense l'influencia de l'amistat i compenetració espiritual quens lliga, espero no stan em interes.

L'abraça respectuosament

Dalí

(Afeigit al marge): Si li convingués —enviaria amés del rebutjat un altre cuadro.

Inmediatament, segueix la contestació de Dalmau:

Barcelona 10 Octubre 1928
Sr. En. Salvador Dalí
Figueres

Distingüit amic:

Amb l'anim de complaure-us als vostres desitjos i per la germanor ideologica qu ens lliga, que fa que la vostra ausencia a les coses que jo organitzo ne resulti un sensible buit al extrem d'extranyarsen tot-hom fins al punt de trobar-ho inexplicable, especialment a tos aquells vius elements s'formen al entorn dels nostres ideals per respecte donges em aquesta justificada causa tot voluntariament m'obliga a remenyar-ho, tot confessant-vos que en el fons no son altres els meus desitjos tant, que soc jo el primer i segurament qui mes us troba faltar.

Per tant possant tot l'empenyo possible per portar-ho a terme sense que pugui ser criticada d'una manera absoluta la meva serietat vis a vis de les meves disposicions establertes per a tots los exposants cual primordial condicio ja sabeu que debia ser la de no exposar en altre salo qui fos invitat a la meva exposició inaugural; per salvar donges aquesta esencial raho i poguer contar en la vostra valiosa col·laboració, so decidit (mal-grat l'enrenou i bon xic de perjudici que això m'ocasiona) retirar la

data d'obertura fins el dia succesiu a la fermatura del Saló Maragall.

D'aquesta manera em crec mes justificat.

Així dongs ja podeu enviar l'obra de mes que m'prometeu amb la vostra darrera carta, i donar ordre a casa Maragall per que m'envihin les altres dugues que guardan, dongs tinc molt interes en que exposeu tres obras.

Escribiu-me lo mes promte donant-me el titol de les tres obras.

Com sempre saludeu de part meua a vostre pare i demes de vostre distinguida familia.

A tot hora vostre.

Fins al cap de nou dies després Dalí no reprenqué la correspondència amb Dalmau. Encara a bastament tindria temps de contestar-li —a aquesta o potser a una altra anterior que pot haver-se perdut— que li anunciava la tramesa de les obres que li demanava, tota vegada que l'obertura de la «inaugural» de les galeries del carrer de Petritxol s'havia retardat fins al dia 28. L'ajornament epistolar —malgrat les presses que de totes maneres hi havia— restava plenament justificat per la conferència que Dalí, talment com havia quedat amb Maragall i com profusament fou anunciada per la ciutat, acudí a donar-la a la Sala Parés, dimarts, dia 16. Conferència que es titularia una mica emfàticament *l'Art català actual relacionat amb el més recent de la jove intel·ligència*, i que, va de callada, després del combat i desafiant *Manifest groc*, que ell amb Lluís Muntanya i Sebastià Gasch plegats, havien distribuït feia uns mesos (duia la data de març 1928), i, així mateix, després de l'altre ressò de la conferència que havia donat al Casino Menestral de Figueres el mes de maig —conferència en què per primera vegada declarava Dalí la seva adhesió al surrealisme i que, altrament, tingué el colofó tràgic que, en acabar, un cop dites les paraules de cloenda de l'acte, caigué mort sobtadament l'alcalde de la ciutat, Ramon Bassols—; després de tot allò, repeteixo, l'expectació, que ja havia començat a acompanyar qualsevol actuació del figuerenc, no cal dir que assoliria uns nivells insòlits de curiositat. No obstant això, aquelles conferències no foren pas d'una agressivitat excessiva —naturalment que distaren molt de contenir els insults gravíssims contra tot o contra tothom que al cap d'un parell d'anys, ja incorporat al grup surrealista parisenc, Dalí proferiria en lletra impresa des de les pàgines de *Le Surréalisme au service de la Révolution*, número 2, 1930—, i al marge de les sabudes al·lusions despectives als «putrefactes» i als «pintors d'arbres torts» que, indubtablement, molts compartien, sobretot entre els joves, en realitat no constituïen sinó uns seriosos i, des del seu punt de vista, ben argumentats al·legats en defensa de la pintura nova i de l'«espiritualitat nova» que l'animava, de les quals citava com a màxims exemples Picasso i Miró. Tret d'algun cas aïllat —com és ara el de Ferran i Mayoral, que ja l'he citat abans—, no se suscitarren polèmiques acalorades, i més bé hom pot dir que el jove pintor tingué un bon acolliment. Si de la conferència de Figueres un periòdic local esbandí a tort i a dret del «llarg i aciençat» treball de Dalí, de la que donà a la Sala Parés el diari *La Publicitat*, que la reproduí íntegra per considerar-la que era «el fet més important que esdevingué el dià abans a Barcelona», n'acabava la referència i el breu debat que suscità amb aquest benèvol però irònic comentari: «El públic aplaudeix: ha quedat satisfet; surt radiant de la controvèrsia, i si més no, agraeix a l'antipintor i jove sportsman Salvador Dalí l'estona que tan bé i tan honestament els havia permès de passar.» Ell, Dalí, per la seva banda, parlaria del seu triomf en la següent nota que trameté a *La Publicitat*, on també amb ironia i desdenyosament sembla voler perdonar la vida als

Retrat del pare i la germana de l'artista, dibuix de Dalí de 1925

seus escassíssims contrincants: «M'interessa fer constar la meua simpatia vers el públic de la meua conferència —diu—, que tan bonament es presta a un match d'exhibició. El combat fort, l'esperat, no tingué lloc./ A La Sala Maragall vaig resultar vencedor per absència de contrari. Els artistes i els intel·lectuals no hi intervingueren; se'ls havia ofert avantatge. Ells podien portar estudiades, argumentades les objeccions. Jo m'exposava a la sorpresa. No hi ha excusa possible. Ells havien de defensar el seu. / ¿Inconsistència o absurditat del que vaig dir? Raó de més per a posar-me fàcilment fora de combat. / ¿Desconsideració? No. Se m'ha combatut després profusament en tota mena de diaris i periòdics. / Jo hauria tingut un gran gust de poder contestar totes les objeccions que se m'han vingut fent aquests últims dies, reveladores d'una trista i lamentable incapacitat comprensiva./ *Salvador Dalí*».

D'aquesta manera tan hàbil, a més d'autoproclamar-se vencedor absolut, sortejava airoso l'obligació de respondre a les fortes objeccions que diferents comentaristes li havien fet a la premsa d'aquells dies. Amb tot, però, es devia sentir una mica defraudat, i sens dubte per aquesta raó no abandonà el propòsit d'escandalitzar l'opinió pública amb l'exhibició del quadre que Maragall no s'havia decidit a penjar al seu Saló. I així, al cap de tres dies de la conferència de Barcelona, trameté a Dalmau aquesta nova missiva:

*Sr. Josep Dalmau
Barcelona*

Figueras 19-10-28

Distingit amic:

Li envio els dos quadros, un dels quals caldra que V. el faci enmarcar. Li conve un marc molt ample, lo mes llis possible i fosc, com mes fosc millor. En fi V. mateix.

El del suro es el «Nu femeni» una de les coses que mes m'estimo per la puresa d'expressio que crec suposa. Caldra vigilar que ningu tracti de fer-lo malbé.

A casa en Pares tenen ya ordre d'enviar-li el quadro refusat que no dubto tindra a casa seva un exit de curiositat inaudita.

*L'abrrassa amb tot l'afecte
Salvador Dalí*

Nota: el quadro que cal enmarcar es indispensable el vidre, aquet pero caldra que estigui distanciat suficientment amb uns petits tacos a fi de que no faci caure la sorra.

El jove Salvador Dalí amb la tramesa d'aquells dos quadres nous a Dalmau se les prometia molt felices. El segon dels que cita a la carta es titulava *Dues figures en una platja* i, al fons, per bé que emboçadament i més en abstracte —amb unes a manera de pictografies mironianes molt característiques de la pintura de Dalí en aquell any—, representa el mateix tema que el sortós (o, més ben dit, dissortat) *Els desitjos insatisfets*, el primer títol del qual, el de *Diàleg a la platja*, tampoc no s'allunyava pas gaire del d'aquest altre que acabava de remetre a Dalmau. Ell, però, en allò que no comptava era que el seu pare, qui, sens dubte, havia anat seguint calladament, a l'aguait, aquells tripijocs entre el seu fill i Dalmau, es decidí a intervenir i trameté a aquest últim la carta, escrita de la seva pròpia mà, que transcriu a continuació i que porta el membret de: «Notaria/de/ Salvador Dalí/ Monturiol, 24/ Telèfon 2»:

Figueras, 21 de Octubre de 1928

Sr. D. Josep Dalmau

Molt Sr. meu y distingit amic: Enterat de que el meu fill exposara dema a casa de voste el cuadro rebutjat a les galeries Maragall jo dec cridar la atenció de voste referent a aquest particular.

Entenc que habent sigut rebutjat dit cuadro per els motius que s'han fet públics voste faria molt de favor al meu fill no admetentlo, buscant un pretext cualsevulga per no exposarlo.

Las circunstancias actuales no permeten de que el cuadro siga exposat. Davant la conferencia que tan ha ferit als pintors que no son de vangarda aquestis buscaran cualsevulga pretext per moure escandol, escandol que de pasada perducicara a voste.

El meu fill es molt tossut y això el portará a una mala fi.

Jo no puc en aquest punt disuadirlo de que exposi el cuadro perque no me vol creurer. Voste tindria una manera de ajudarme. Voste podria dir que el cuadro no l'exposa perque si l'exposes la autoritat li fara retirar cosa que perjudicaria en gran manera el credit del artista per que l'atacarán per immoral y fins el credit del propi establiment de voste.

Aquesta es una manera de sortir del pas tota vegada que en definitiva si els enemics denunciessin com denunciarien el cuadro a la policia aquesta no deixaria que se exposes.

No digui res al meu fill de aquesta carta y mani al seu affm. SS.

Salvador Dalí

Cal que ens imaginem la desolació de Dalmau en rebre aquesta carta. Tenint ja ell els dos quadres acabats d'arribar de Figueres, i també el que no s'exposà al *Saló de Tardor*, que Maragall li lliurà puntualment, sens dubte no se les havia promeses mai tan felices, a l'igual que el jove Dalí, davant la «lliçó» o el punyent correctiu que tan confiats creien que infringirien a la Sala Parés. La carta del senyor Salvador, el notari, molt cortesa, per bé que una mica les tintes carregades sobre la repercussió que podria tenir l'exhibició d'aquell quadre, esdevenia bastant intimidatòria i no cal dir que devia fer molt d'efecte al pobre Dalmau. De tota manera, aquest es resistia a donar-se per vençut i, en un intent il·lusori o ingenu de conciliar una cosa tan inconciliable com eren els desigs del pare i els del fill en aquell punt, se li ocorregué de fer-li, un poc a la desesperada, la proposta absurda continguda en la carta següent:

Barcelona, 26-October 1928

*Sr. En. Salvador Dalí
Figueres*

Distinguit amic:

En tot el dia d'ahir no vareig poguer disposar d'un moment per escriure-us. El dilluns ni pensar-hi. Vàrem enllestir just a l'hora enunciada, amb el neguit consequent, dongs el temps hera massa just per la feina que calia fer per cuant tot ba aglomerar-se a darrera hora.

El dissapte vareig rebre el quadro de casa Maragall, i no ting de fervos remarcar lo molt que va agrardarme no solzament per lo atrevit sino i mes que tot per la finor de l'

obra. Pro ting de confessar-vos que del primer moment vareig sentir-me lligat en un conflicte que m'ba preocupar per força, fins el punt de no saber que fer per quant me veia impossibilitat de poguer-lo exposar i això m'ocassio un tal neguit que us ting de confessar francament qu' em ba descartar del tot perque personalment davant del cuadro sentia els mateixos dessitjos vostres d'exposarlo a tota costa.

Mes tard vareig començar de comprendre qu' ens surguirien greus dificultats, i us asseguro que ba arribar-me a posar malalt, i continuo amb un estat de suma nerviositat violentíssima tot i habent-me pensat l' haber trobat la millor i unica solucio debant l' empenyo en exposarlo.

Per una coincidencia vareig enter-arme el diumenge de que si jo exposaba el cuadro s' em hauria fet tancar l' establiment per ordre governativa, cosa que jo so vingut a comprendre que no faltaba qui ho esperaba amb ironic goig.

No vull parlar-vos del meu compromís, que a part d' això hauria segons sembla recaigut encare en altres responsabilitats, sino que vareig veu-rer clarament que a fi de comptes la bomba grossa hauria caigut sobre vostre, i al comprendre que tot això era inevitable i que per altre part conduia a una greu situacio que alguns esperaban vingues esmolant-se les mans de alegria... no m' ha donat la gana de donar-los aquest goig.

No obstant seguint amb el mateix empenyo vostre en exposar l' obra el vostre enviú ba venir a donar-me la unica solucio, solucio que indiscutiblement es l' unic punt de sortida en tot plegat i que a falta de no tenir-vos al costat per resoldre de comu acord, d' el moment que vareig adonar-men so cregut en el deurer de aprofitar-men ben convençut de la vostra aprovacio.

Per poguer exposar el cuadro debia disimular-se la causa i això requeria un retoc en el cuadro que jo m' hauria guardat be prou en ferho. Pro el titol de vostre cuadro «Nu femeni» representant graciosament amb un suro sobre una massa negra, ba ferme veurer que sense mourem de la vostra remarcable espiritualitat surgia debant meu un medi del tot rahonat per la seva germanor de concepcio que permetia resoldre el conflicte sense altre alteracio que la de la atrevida anecdota que tots els plans destruia, cobrint municiosament amb altre plancheta de suro la part comprometedora. Aquesta plancheta de suro collocada tot i deixantssi en descobert el seu entorn un xic del color rosat que armonitza amb la figura de la dreta de l' obra, el trosset de suro aplicat armonitza amb la sorra del costat no alterant amb absolut la sensibilitat del obra, ni pertant la seva remarcable armonia que amb franquesa devem combenir que es el tot d' aquest hermos cuadro que hauria sigut una llastima veures privat d' exposar.

Jo que miro i admiro tota la vostra obra amb fervorosa devocio i amb tant d' interes com vos mateig, us dire que podeu estar tranquil perque us asseguro que resulta com fet per vos mateig, de tal manera que dingu sense un interes mal intencionat (que existeixen) podra afirmar que l' obra quedi alterada, i en cambi l' habem exposada contra lo que esperaban els vostres anemics que segurament us envolten amb una innoble careta.

Espero tenir al goig d' abraçar-vos prompte.

La irritació de Salvador en rebre aquesta carta degué de ser majúscula. ¿Era possible que Dalmau, qui tan indentificat, deia, que estava amb ell i que lloava l'obra del seu amic, no comprengués que, en tapar amb el malestruc trosset de suro l'obra, és a dir, aquell detall fàlic en el qual radicava bàsicament la «remarcable espiritualitat» (?) de què es vanava Dalmau, tot se n'anava en orris? ¿De què li servien, a més —a ell, que ignoraba la carta del seu pare—, les frases compungides i els accents melodramàtics que el vell marxant prodigava a la seva carta, àdhuc el patetisme amb què li exposava el seu drama personal i li requeria a aunar esforços contra un imaginari enemic comú, si després esdevenia que ell, Dalmau, de primer antuvi, no titubejava a traicionar-lo? I el fet més greu era que, segons que hom deduïa de la seva carta, no es tractava d'una mera proposta de solució que Dalmau li brindava, sinó que aquest ja havia passat a fer via i el cuadro acabava de sofrir l'operació ultrajant, amb l'afeigító de l'hòrrida pròtesi de suro que dissimulava la part pudenda i que convertia al marxant barceloní en una mena de *Braghettone*, com a Roma s'ano-

menà a Daniele de Valterra, el pobre pintor que, per encàrrec del papa Pau IV, féu víctima d'un desafur molt semblant als nusos miquelangelesos de la Sixtina... Sense perdre el temps, Dalí escrigué a Dalmau, per mitjà de la seva germana Anna Maria la carta següent:

Figueras 26-10-28

Distingit amic:

En la seva carta no vaig arribar a entendre lo que V. havia fet amb el meu quadro, tan lluny estava de poguer admetre lo que ha pasat en realitat.

V. sap que aquesta pintura mort amb qualsevol alteració, modificació per petita que sigui; V modifica totalment la meua obra i això es infinitament menys admissible que lo d'en Maragall.

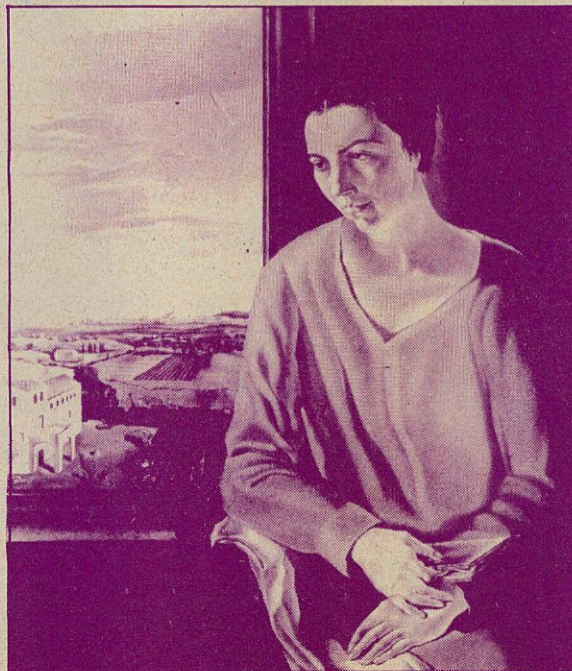
En fi, lamen-to moltíssim tot això, pero convensut de lo imposible que es exposar a Barcelona, plego.

El saluda afectuosament
Salvador Dalí

Aquí podríem dir que finalitzà la història. Anna Maria Dalí sintetitzà l'episodi, amb la seva habitual plaseria tractant-se del seu germà, en una pàgina i mitja del seu conegut *Salvador Dalí visto por su hermana*, en arribar a la conclusió que, segons diu, «l'incident àdhuc no deixa de ser còmic; les cartes que entre tots es creuaren foren sempre afectuoses, i el tema, tan estrofolari com absurd, en ser tractat amb tanta intel·ligència com cordialitat, adquirí una gràcia extraordinària». No obstant això, crec que Anna Maria, en la seva tothora afectuosa evocació d'aquells anys juvenils del germà seu, tendí a treure importància a les coses. Avui, a la vista del quadre en qüestió, esdevé difícil de concloure que aquell «organisme» que Maragall pogué témer ser motiu d'escàndol, «en concret, no representava res», segons que ella afirma. D'altra banda, llegida la correspondència que entre uns i altres es creuaren, no hi ha dubte tampoc que hi hagué moments de forta tensió, per bé que, certament, donada la civilitat de tots plegats, no sembla pas que es pogués témer mai que la sang arribés al riu. N'és una bona prova que en endavant les relacions de Dalí amb Maragall i, no cal dir-ho, amb Dalmau en una mesura més important, seguiren essent cordials. Amb el darrer mantindria la seva relació epistolar quan a partir del 1929 s'instal·là a París, i fins i tot tornà a exposar amb ell quan, els anys 30, arruïnat i closes definitivament les Galeries famoses, regentà, per acord amb López Llausàs, la petita sala d'art de la Llibreria Catalònia. Però també amb Maragall tornà a exposar, almenys en una nova ocasió i amb una sola obra i exposició que, fet tot sota el signe de la brevetat, durà únicament un dia.

Per acabar, val la pena que ens detinguem un moment en aquesta exposició llampec, perquè en

Retrat de la senyoreta Maria d'Abadal (1927), de Salvador Dalí

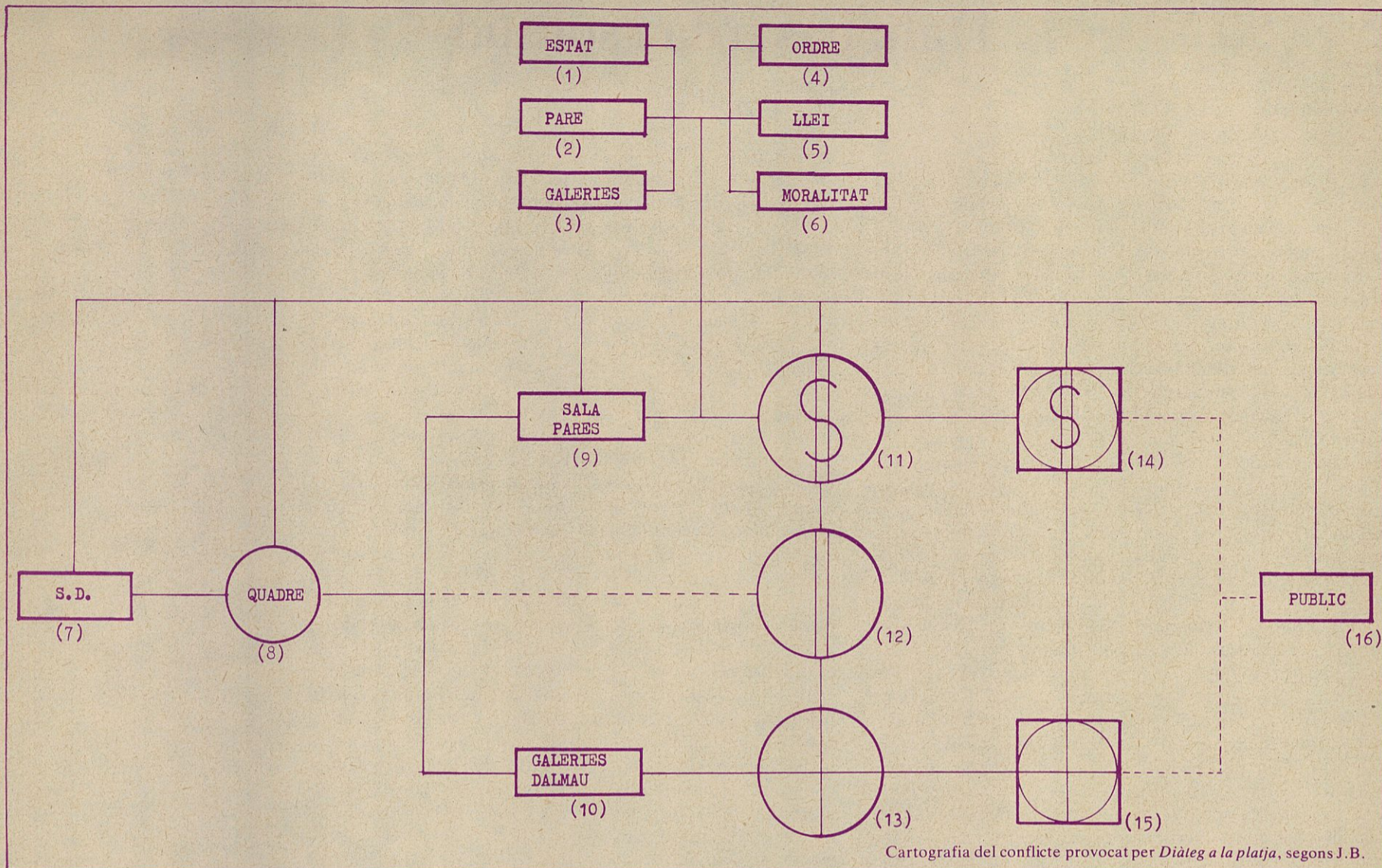

la seva ocasió es corrobora un traç molt característic de Dalí, ja palés en l'epistolari transcrit: el d'una incontenible afecció al doble joc, a la qual és molt possible que calgui atribuir-li en una gran part les moltes desviacions i inquinaes que al llarg de la seva vida conreà, de Buñuel a Picasso, i de Miró a André Breton, és a dir, d'aquells en qui amb sol·licituds amistoses o àdhuc en ajudes decisives més en deute romania. L'obra a la qual aquí em refereixo era un retrat de Maria Abadal, la filla del pròcer d'aquest cognom; retrat que per la finura d'execució, lluminositat i transparència de colorit, pot equiparar-se a allò millor del Dalí de l'«època d'Anna Maria». Dissortadament, aquest bellíssim quadre fou destruït el 1936 arran de l'assalt de la casa del senyor Raimon d'Abadal, que aquest tenia a la part alta de Barcelona. La seva filla hi apareixia asseguda prop d'una finestra, a través de la qual es divisava un paisatge amb una masia senyorial, segurament dels encontorns de Fortià, on els Abadal tenien propietats. Amb el llibre que ella sosté a les mans i la lectura del qual sembla haver-la deixat en suspens per un moment, Dalí pogué haver volgut significar que ella havia estat alumna de l'Escola de Bibliotecàries que Eugeni d'Ors fundà en temps de la Mancomunitat. El quadre s'exposà amb gran èxit, a la darrereria de gener de 1928, a la Biblioteca Popular de Figueres —que també era deguda a iniciativa d'Ors— i d'allí passà, el mes de març, a la Sala Parés, on s'exhibí aïllada sobre un cavallet i on, segons que recorda Joan Antoni Maragall, «tingué una infinitat d'admiradors».

Dalí, però, que s'havia iniciat poc abans en els furors iconoclastes de l'antipintura, potser cregué que podia restar en entredit amb els seus amics més recents, sobretot entre aquells que havien celebrat aquell *Manifest groc*, el ressò encrespat del qual no s'havia pas extingit encara. I cuità a donar explicacions a Gasch en una carta de la qual, segurament de comú acord, aquest en reproduí allò més important a *La Veu de Catalunya*. En aquest mateix propòsit, a *La Nau* (6-X-1928), s'insertà aquest entrefilet: «la secció artística de *La Veu* publica el fragment següent d'una carta que el maquiavélic Salvador Dalí ha adreçat a Sebastià Gasch amb motiu de l'exposició de l'excel·lent retrat de la senyoreta Abadal: *No t'espantis*— diu el figuerenc— *en veure un retrat meu a la Sala Parés. Com ja saps, aquest retrat fou començat fa anys i ha estat acabat ara accidentalment i mecànicament. El servei militar i d'altres circumstàncies no em permeteren acabar-lo abans. En donar-li els últims tocs, però, m'he convençut novament, d'una manera pràctica, de l'absoluta esterilitat de la pintura. Em satisfà, però, la seva exhibició, car això ens dóna a tots, davant els fòssils, una gran autoritat... Un dels fòssils a que al·ludeix el senyor Dalí deu ser la seva gentil model, no?...»*

Aquest maquiavelisme del qual parla *La Nau*, potser abordat llavors amb una ironia divertida i displicent, continuaria conreant-lo al llarg de tota la vida. I, talment com el doble joc consegüent ja al·ludit li alienà innombrables voluntats —entre els seus vells amics i, fins i tot, al si de la seva mateixa família—, és molt possible que també hagi acabat per afectar la seva obra mateixa, tot i que aquesta se'n presenti a molts dels seus contemporanis com una de les més abrivades i brillants del seu segle. Però ni tan sols el geni de Salvador Dalí podia esquivar el destí fatal que sotja els aprenents de bruixot. És allò que ja temia aleshores, segons que acabem de veure, el noble i auster notari figuerenc, en el qual potser rau, per tractar-se de la persona a qui més volgué i a la qui més turmentà, el veritable secret de la personalitat singular i patètica del seu fill. Això, però, és com se suposa una altra història més complexa i llarga.

He dit.

Paràbola del desig i la castració

«...les ganex enormes d'exposar aquesta obra rebutjada. En sento una necessitat quasi física...»

S.D.

La lectura del discurs d'ingrés a l'Acadèmia d'En Santos Torroella m'ha fet recordar amb enyorança aquelles converses sota la pedra antiga, entre el reixat del ferro negre, damunt les estovalles del Cellar de Ca La Teta on pel mer sortilegi del seu nom es pot evocar l'ombra sempre fugissera del *Magister Ludi*, el controvertit personatge en relació al qual compartíem, lúdicament, l'afició de bastir hipòtesis per a descabdellar els enigmes sorgits dels abismes de la seva buidor interior.

Aquest text, en el qual s'esbossa com l'antiedíptica màquina daliniana posa en marxa la paràbola del Desig i la Castració, ha estat escrit sota l'estímul de la lectura d'aquest «breu episodi de la història artística barcelonina del nostre segle» i m'agradaria que fos una manera de reprendre el fil d'aquell diàleg més llunyà en el temps del que desitjaria.

A fi d'evitar, en la mesura del possible, esdevenir «pesat

i quilomètric» —com diria el senyor Guardiola— he acudit novament als sempre servicials Homonimus & Geopoliticus a fi que m'ajudessin a condensar part del que m'ha suggerit l'escrit de Santos Torroella en un Esquema. El que així han fet com es pot veure en el gràfic adjunt que tot seguit passo a comentar breument.

En l'Esquema es posa de relleu la xarxa de Castració Simbòlica formada per una cadena de censures en les que cadascuna de les instàncies — L'Estat (1), la Paterna (2) i la de les Galeries d'Art (3) — s'articula en un triple registre: l'Ordre (4), la Llei (5) i la Moralitat (6) i condiona la possibilitat de tot el procés explicat en la part inferior de l'Esquema.

La Censura paterna (2), a fi d'evitar l'exposició del quadre «prohibit» del Fill, adopta una doble tàctica. En primer terme una tàctica de caire «dissuasiu» per la qual procura convèncer el seu Fill (7), però com que aquest és «molt tossut» i no es deixa «dissuadir» opta per organitzar un complot a esquena seva i persuadeix el responsable de la

galeria que ja havia donat el seu vist i plau al Fill (10) per tal que li denegui el permís donat, intimidant-lo amb la pressumible acció de la Censura Estatal (1).

Els dos galeristes «cara i creu d'una mateixa moneda» posen en escena una doble denegació de la Censura que en realitat exerceixen. Per una banda en Maragall (9) li compra el quadre (11) propiciant així el canvi de canal de circulació passant-lo del públic al privat, a fi d'evitar haver d'exposar-lo al públic en general i poder-lo vendre després a un particular (14); i per altre banda la «bragettonada» d'en Dalmau, que en procurar suturar allò que feria a les instàncies censores incorporant al quatre un empelt —concretament una «plancheta de suro»— per tal d'amagar allò inadmissible «que tots els plans destrueix» i que mai no és anomenat al llarg de tot el litigi epistolar— tot transformant així el quadre en un d'altre batejat i amb el «pecat original» esborrat (13)-(15) per tal d'evitar d'aquesta forma la prohibició decretada per la Censura Paterna (12).

En SD (7), que vol que la

seva producció pictòrica esdevingui un atemptat subversiu, d'efectes explosius, traumàtics, amb el desig de fer arribar el seu quadre (8) a la mirada de l'altre (16) a través del dispositiu d'exposició institucionalitzat de les galeries d'Art provoca la cristallització de la trama censora que li barra el pas duaner (12) com es fa ben palès en l'intercanvi epistolar a quatre bandes reconstruït per en Santos Torroella. La frustració del seu desig ressona en el nou títol que SD li va donar al quadre en qüestió: «Les désirs inassouviss».

En SD davant «lo impossible que és exposar a Barcelona» decideix renunciar a fer-ho, però d'aquest «episodi» n'extraurà una lliçó parabolica que reorientarà els dispositius tàctics que emprarà en la seva estratègia futura, on el seu «doble joc», el seu «maquiavelisme», adoptarà una nova reflexió: la d'establir un Pacte amb les instàncies censores que amb el seu Poder vertebrin el Sistema de la realitat a fi de poder paradoxalment realitzar el seu secret desig...

Per cloure, almenys de mo-

ment, remarcar la punyent actualitat que té la intervenció d'en Santos Torroella que es produeix en un moment en el qual, gairebé dotze lustres després de l'episodi analitzat, es clou sobre el Món dalinià l'ombra amenaçadora d'una nova trama censora sobre la Vida i l'obra d'en SD, el qual qui sap si somnia en paratges d'ultrason en els que esclata un llampec de mercuri invisible, reclòs en un dormitori blanc de la Torre Galatea on la Ciutat esdevé Mite...

A la Llibreria
ELS TROBADORS
de l'Escala hi trobareu
llibres de nou i
llibres de vell

LLIBRERIA
ELS TROBADORS
PASSEIG DEL MAR 2
l'Escala - alt empordà
Llibreria especialitzada
en temàtica
de l'Empordà

Temps era temps, quan Salvador Dalí exercia de Dalí, hi havia quelcom en ell que l'ultrapassava, que equilibrava constantment el seu senderi més enllà de la verboricitat i de l'escenografia jocosa dels excessos propagandístics. Les seves idees començaven articulant-se en to menor de paradoxa arrogant, i acabaven en metamorfosi purificadora de les frases que li sortien a raig, a la babalà. «Vull un ase que rebenti», digué l'artista una vegada. I també: «no comprenc perquè quan demano en un restaurant una llagosta a la brasa, no em serveixen mai un telèfon bullit. Tampoc acabo d'entendre perquè el xampany s'ha de servir sempre ben fred, i, en canvi els telèfons, que són tan calents, d'un tacte enganxós i desagradable, no es col·loquen també entre trossets de gel dins galledes de plata.»

Salvador Dalí fou el cacic de «l'antiquotidianisme». Intentà arregar tot l'absurd amorf de la vida corrent, i li presentà batalla utilitzant nous absurds més divertits, sovint paradoxals. Seria bo d'estudiar els punts de contacte entre les paradoxes dalinianes i les gregueries de Ramon Gómez de la Serna. Però

això ja són figues d'un altre paner...

Sovint ens feia pensar en un nen ric, afalagat, maníac, l'única distracció del qual fos la de donar forma tangible als seus capricis, rauxes, i rampells. Aquestes coqueteries perverses, aquests gestos obscens, el porten, si són prou reeixits, a frec dels «disparates» de Goya i dels «esperpentos» de Valle Inclán.

Però em penso que la pintura surrealista més remarcable de Dalí, neix de la por, de la basarda. Fou sempre un caguetes. La paúra, la covardia, se li començà a arrapar al cos fent el servei militar al castell de Figueres, al Regiment de Sant Quintí número 47. Les guàrdies nocturnes l'horroritzaven. S'amaga perquè no el trobin, paga cinc duros a algun soldat perquè les hi faci, suplica, tremola, beu... El pànic no el deixa viure. I els somnis que té al castell de sant Ferran, els deliris que elabora el seu esperit, són tan terribles que, tard o d'hora, els haurà d'explicar sobre la tela meticulosament, a tall de miniaturista barroca; alliberant-se així

de reminiscències que li engongiren el cor. Els famosos rellotges tous que pintà abandonats en filera voltats de platges desertes, són la protesta d'un esperit pusil·lànime abocat a la rigidesa del temps i de la mort. Dalí tem la mort perquè no és tova. A Dalí, d'ençà del llast atroç que li deixaren les hores de sentinella a les garites del penal del Castell, l'espanta la foscor. Per aquesta raó potser, forada obsessivament els roquissars i els cossos humans: per obrir vies de llum sobre retallades panoràmiques mediterrànies. Dalí crivellava armaris, dides, tauletes de nit i estructures opaques, pel plaer de donar un cop d'ull intranquil a paisatges i rostres ocults.

El que més m'estimo del nostre artista del carrer Monturiol, és un aspecte derivat del que hem exposat fins ara: la solitud i la singularitat temàtica. La por el duu a desenvolupar temes autobiogràfics molt íntims i sovint desolats, que no trobareu en cap altre pintor. És aquí on fructifiquen els seus presagis, els seus fantasmes esfereïts, la seva ironia

i, especialment, la seva rebel·lia. Perquè Dalí és molt intel·ligent, i quan convenia a la seva imatge de marca, sabé protestar amb el cap, cofant-se'l ben estranyament amb els capells més inversemblants: un cendrer, una mandíbula d'ase, una llagosta (insecte que sempre li ha fet basarda), un pa de crostons, una truita bavosa, etc.

Un capvespre de l'any 1960 a Cadaqués, ran de l'homenatge que la Diputació de Girona oferí a l'artista, em parlà Dalí d'aquesta faisó:

—El primer acte de protesta vaig fer-lo a Figueres, essent jo encara molt jove. Vaig entrar al Casino dels senyors, al Casino Sport, amb un pa de quilo sobre el cap. El pa significava la vida. Tenia necessitat de cridar al món: «Estic viu! Sóc jo, Salvador Dalí, qui fa aquestes coses que anomenem bogeries.»

I la veu de l'artista, arribava diàfana a les nostres orelles en el relent impertorbable de la nit de Cadaqués.

Aquella veu ronca, persuasiva, fanàtica i esporuguida.

Dalí amb uniforme militar

Gràcies a uns amics de Figueres, aquest hivern passat vaig poder conèixer Anna Maria Dalí. Recordo la vetllada deliciosa, vespre i bona part de la nit, una nit d'immoderada tramuntana, sota unes llunyanes, tremoloses, mudes estrelles de gener —el Dant en diria «quali fioretti dal notturno gelo». Recordo la seva acollidora casa. A la blanca Cadaqués, a tocar el mar d'Homer i de Roger de Flor, «los peces de plata salen a tomar la luna y tú mojarás las trenzas en el agua...» Re-

cordo la conversa interessant i folgosa, uns amics que ho són de veritat, unes libacions amb xampany del país... això, per a mi, resultava millor que una revetlla al Trianon.

He de convenir que un servidor hi anava amb un cert temor, amb aquell temor que sempre ens porta el desconegut, agravat en l'ocasió pel fet de trobar-me davant un cons-

tituent de la nissaga Dalí, i em sento excusat a donar-ne ara les raons.

Però el temor fou instantani, fugitiu. Durà el temps que dura posar el primer peu dins el llindar de la casa d'Anna Maria, la «sirena y pastora al mismo tiempo, morena de aceitunas de espuma fría, hijita de los olivos y sobrina del Mar». Manies, temors, reticències, tot desapareix al moment que comprovo la seva rebuda i en contemplo el gest de benvinguda.

—Amics nous?

—Amics nous!

Un sisè sentit em mostra immediatament la presència de la persona amable, sincera. Qualitats que —me n'adono— amaguen una gran sensibilitat, un ull amatent i un interès generalitzat per totes les qüestions que nosaltres, com missatgers heràldics, semblàvem portar-li aquell vespre.

La llarga conversa fou il·lustrada amb unes extraordinàries diapositives de Cap de Creus i de Tudela, i ja es poden imaginar vostès qui n'era

Calma blanca

Josep Valls i Grau

l'autor. Anna Maria les anava comentant amb paraules amables, evocadores de temps lluminosos «deliciosos como un *tempo rubato* de Chopin», d'escapades de joventut, de records encara vivissims sota la cendra del temps. Quan el mestre de la Rambla —una de les originalitats del qual és la de no tenir telèfon a la botiga— va passar l'última vista, a la sala s'escoltà un sospir intens: era la penosa tornada a la materialitat diària... «qué rica aquella comida con sal y arena al pie del águila naranja!...»

I llavors la llarga conversa deriva cap a temes d'actualitat —d'actualitat per a nosaltres: el Mediterrani, Roma, la immortal nuesa de Grècia... i algú evoca aquella primera visió del Parthenon, en un tombant de carrer a Atenes: sobre un turó finament calitjinós, una joguina trencada... els nostres esperits es lliuren mandrosament a els benignitats de l'aire, del clima, dels floratges somniats. Mai l'Edat d'Or ha estat imaginada en un

decorat urbà... però jo en salvaria Atenes i Cadaqués. Cadaqués ara mateix, sota la nit i tot, amb la seva presència subreptícia però segura.

Ens entestem, Anna Maria la primera, a reinstaurar l'esperit vivificador que durant tants segles ha estat adormit en les ruïnes d'Empúries, aquell esperit hel·lènic que entenia la vida com un culte a la joia i a la serenitat. Certament, l'autèntic salvatgisme deu ser l'absència de passat, de consciència de passat. Penso fugaçment en Paul Valéry: «Arreu on el noms de Cèsar, Trajà i Virgili, de Moisés i de Sant Pau, d'Aristòtil, Plató, i Euclides han tingut significació i una autoritat simultània, allí és Europa...»

Quan sortim a fora, ningú no sap quina hora és. És molt tard, no cal saber més. La tramuntana, freda com un desamor, ens torna a la realitat. Les llums del cotxe, blanquinoses i imperturbables, foraden la nit que corre esborronada per la plana. En el record, persistent i diàfan, l'acolliment, l'amistat, l'haver-nos arruat junts cap a temps passats, seguint potser només el rastre argentat d'un cargol.

Anna Maria Dalí segons Federico García Lorca

Catalans a Règim (Franquista)

Alfons Romero i Dalmau

Amb «La repressió franquista a Catalunya. 1938-1953», de Josep M. Solé, s'inicia una nova col·lecció a *Edicions 62* que porta el títol de «Catalunya sota el franquisme». Ens trobem davant d'una obra rigorosa, que intenta trobar la impossible objectivitat. Malgrat tot l'obra és colpidora, ja que com diu Josep Termes en el pròleg «l'autor s'ha vist obligat a analitzar, fixar, resumir i ordenar crueltats, sofriments i injustícies». Sens dubte, els que no eren de la Catalunya dels vencedors, s'hagueren d'amoïnar a la trilogia de la mort, l'exili i la fam.

El llibre es va desenvolupant d'acord amb la mateixa cronologia dels fets. Assenyala tres moments. El primer, que coincideix amb l'ocupació militar de les tropes del General Franco, la repressió es concreta en els afusellaments de guerra i els diversos centres de reclusió (camps i presons).

El segon, just acabada l'ocupació i que Josep M. Solé anomena «el terror blanc», abasta els primers quatre anys de pau vigilada. Són els dies de les acusacions i denúncies que fins i tot sorprenen molta gent, convençuts d'allò que Franco havia dit: els que no estaven involucrats en delictes de sang

no els passaria res. L'exemple de Carles Rahola és del tot significatiu.

En aquests moments l'anticatalanisme i l'antiesquerrisme tenen els seus millors dies. L'educació catalana és desballestada: exili i depuració. «El oprobio de una escuela laica ha terminado, para formar españoles hondos, creyentes y patriotas austeros», deia la inspecció d'ensenyament als «seus» mestres l'any 1939. És l'any de les dotze indicacions que formaran la rígida escola franquista durant molts anys. Cal ressaltar la formació, al març de 1940, del «Tribunal de Represión de la Masoneria y del Comunismo» que va obrir molts expedients amb un clar intent de depuració i sota uns criteris tan arbitraris que el concepte «comunista» (sinònim de «rojo») abastava des d'un liberal d'esquerra, fins a l'anarquista, passant pel comunista.

Un dels altres fets que detalla el llibre són els treballs dels Consells de Guerra. Amb uns atestats elaborats per l'alcalde, el cap de la FET i de les JONS, el comandament de la Guàrdia Civil i a voltes també el rector de la localitat, es realitzaven rapidíssims Consells de Guerra amb l'estil del que més tard Serrano Suñer n'ha anomenat «la justícia al revés». La manca de

documentació fa que encara avui hom es preguntí quants condemnats a mort es setenciaren i quants foren afusellats.

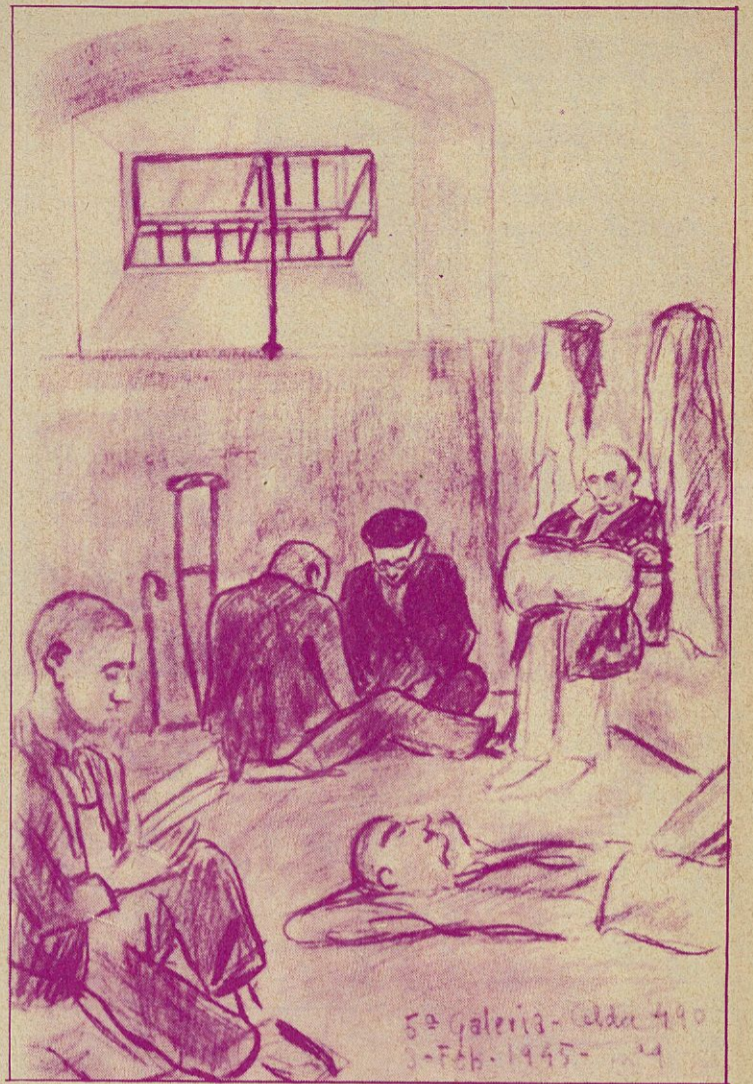
Qui va escapar de la mort per l'afusellament, o pel restaurat garrote vil, va haver de passar pel món penal. «La disciplina de un cuartel, la seriedad de un banco, la caridad de un convento», era la màxima del Director General de Presons.

Sens dubte la vida a les presons fou dura. La llista dels qui varen morir en els establiments penitenciaris és prou il·lustrativa. D'altres varen passar pel treball forçat (destacaments penals, colònies militars, batallons de treballadors, batallons penitenciaris). En tot l'Estat aquest treball forçat tenia diversos destins: les indústries artístiques, les regions devastades, les mines, les obres públiques; la metal·lúrgia.

Aquest món penal del franquisme té records vius a l'Empordà. La «Carbonera» i els Batallons de Treballadors són una viva imatge d'aquests fets. El seu treball a Figueres (Castell, Església, Hospital), a Castelló d'Empúries (el pont) a Boadella (la carretera), a Bàscara (el pont), i a La Jonquera, Peralada, Llers i Sant Miquel de Fluvià.

El tercer moment, de 1943-53, correspon a la lluita de la resistència, amb el maquis com a element més significatiu.

La segona part del llibre, juntament amb l'annexe, tot plegat les tres quartes parts de l'obra, és una extensa relació de les execucions, l'empresonament i les depuracions, estudiades comarca per comarca. Tot plegat es tracta d'una enumeració colpidora: 3.385 execucions entre 1938 fins a 1953.

Cel·la de la presó Model de Barcelona, cinquena galeria, segons dibuix d'Arseni Pellicer (1945)

Sobre allò que en general ja se sabia, el llibre aporta algunes conclusions: la repressió és més intensa a les comarques agràries i més baixa a les ciutats; els afusellats són gent d'edat madura; una constatació (que no és cap sorpresa) és el predomini dels cenetistes i d'ERC entre els executats; la repressió fou superior a la que esperaven les víctimes potencials.

En definitiva es tracta d'un llibre que recull un ampli conjunt de dades, que malgrat aportar-hi grans dosis de serenitat en la seva lectura, provoca un estat revulsiu en comprovar com les conseqüències d'uns

fets de guerra fraticida no s'acaben, ni de bon tros, amb l'estricta victòria militar. La pau dels anys quaranta va ésser una dramàtica vivència pels qui es varen significar amb el nacionalisme català i amb l'esquerra en general. Caldrà superar, com diu Josep Termes, «algun dia, molt llunyà, quan definitivament els odís derivats d'aquests fets desapareguin, caldrà completar la investigació per establir les culpes i les innocències, explicar qui són els morts, de què se'ls va acusar, injustament o amb justícia, i, en definitiva, separar els doctrinaris i idealistes dels brètols i de les fures».

Cartell de propaganda del maquis (1942)

Un oblit sistemàtic: el franquisme català

La ja considerable bibliografia catalana sobre Catalunya i el franquisme té els seus **forats negres**. Un dels més persistents i sorollosos, malgrat totes les excepcions que es vulgui, està en l'oblit sistemàtic del franquisme català o dels catalans franquistes, episodi encara poc estudiat (o almenys poc divulgat) que sens dubte faria més entenedora la història catalana dels darrers quaranta anys.

La generalitzada i autoexculpatori consideració del franquisme com un fet aliè a la realitat catalana és —tots ho sabem— una veritat a mitges

que en res no afavoreix una comprensió desprejuiciada d'aquest lamentable període històric. Com a la resta de l'Estat, la interminable dictadura franquista solament pot arribar a entendre's a partir d'una certa i àmplia complicitat dels **dictats** amb allò que el dictador representava. Aquest oblit, aquest silenci, posa de manifest una alarmant manca de necessària crítica interna en el si de la societat catalana, símptoma al capdevall d'una maduresa cívica encara precària. En aquest sentit, aquest nou llibre de Josep Mª Soler i Sabaté aquí co-

mentat no suposa cap novetat. Seguim on no hem de ser: cultivant una imatge fraudulenta de la nostra història més recent; una imatge victimista que fa recaure en el dictador la responsabilitat total i única d'uns anys impresentables. Fins quan?

R.P.

VIDEO CLUB FIGUERES

Sta. Margarida, 5
Tel. 51 14 80

FIGUERES

EL N° 1
EN VHS

Un documental britànic de sis hores sobre la guerra civil espanyola acaba de posar-se a la venda en format vídeo. L'aclaparadora bibliografia d'aquella tragèdia té des d'ara un suport visual que aspira a ser un relat objectiu i mesurat fet a partir de materials d'arxiu i de les versions d'un ample ventall de testimonis directes dels fets.

Sis hores de Spanish Civil War

F. Gelabert

L'èxode republicà camí de França

El **E**ls assessors d'aquesta producció de *Granada Televisión* són els historiadors Hugh Thomas, Javier Tusell i Ronald Fraser. Del primer tothom recordarà el seu llibre «La guerra civil espanyola», obra que féu furor entre nosaltres en temps no massa llunyans. De Javier Tusell quasi tothom ha llegit algun dels seus treballs sobre episodis ben diversos de la història espanyola contemporània, encara que potser sigui més conegut entre el gran públic per la seva intervenció directíssima en l'arribada del «Guernika» de Picasso a Espanya custodiat per la Guàrdia Civil. I Ronald Fraser fou l'introducció, dins la monumental bibliografia que ha generat aquella guerra, del que en podríem dir *oralitat*, o la recuperació dels fets i el seu sentit a partir dels testimonis dels que els visquen. Tots tres han estat auxiliats per un equip d'investigadors britànics entre els quals destaca el conegut hispanista Patrick Buckley, autor de les entrevistes contingudes en el vídeo. El seu domini del castellà i català ha estat, sens dubte, essencial

per aconseguir unes entrevistes reals, planeres i allunyades del plàstic tan habitual en aquests casos.

El títol dels sis capítols que componen la sèrie, que ja fou emesa l'any passat per la cadena comercial britànica ITV i la televisió pública nord-americana PBS, són «El preludi de la tragèdia», «Revolució, contrarevolució i terror», «Camp de batalla dels idealistes», «Franco i els nacionalistes», «La revolució» i «Victoria i derrota». Segons Steve Morrison, productor executiu de la sèrie, «la gran quantitat de materials aplegats, molts d'ells inèdits, ens fa suposar que tots aquells que vegin la sèrie, fins i tot aquells que participaren en els fets, aprendran alguna cosa de nou en aquest treball que no se centra tant en les campanyes militars com en el rerafons social i po-

lític de la guerra».

L'obra, comercialitzada per RTVE, ha estat distribuïda per la societat Videoman en una caps de dues cassettes al preu de 12.500 pessetes, i, de moment, sembla que no està previst posar-la dins el circuit dels videoclubs. Tots aquells interessats en el tema poden, però, esperar una mica: RTVE té prevista l'emissió dels sis capítols cap a finals del 1986.

IMATGE

i SO

VIDEO • TVC • HIFI

SERVEI TÈCNIC PROPI - AMB VIDEOS:
SONY - JVC - HITACHI - MITSUBISHI

C/. Sant Vicenç, 29 Tel. 50 70 60 FIGUERES

VIDEO CLUB LA PLAYA

Monturiol, 4
Tel. 50 36 43

Caamaño, 3
FIGUERES

VIDEO CLUB OLIVA

T.V. -- VIDEO

C/. Pep Ventura, 7 Tel. 50 98 53 FIGUERES

Sistema VHS
i Betamax
Totes les pel·lícules
multinacionals

Electrodomésticos imagen y sonido

RÀDIO - TV - HIFI - VIDEO

Pujada del Castell, 10 Tel. 50 21 03 FIGUERES
C/. Puig-rom, 34 Tel. 25 51 89 ROSES

VIDEO-CLUB FOTOGRAFIA

Rutlla, 1

Tel. 50 18 15

FIGUERES

PLAYTRONIC

Vídeo-Club

VHS i BETA
NOMÉS LLOGUER

Avgda. Marignane, 6 - Tel. 51 02 20 - FIGUERES

VIDEO-CLUB

SISTEMA VHS - BETAMAX - 2000
Especialitats en il·luminació,
so i vídeo

C/. Norfeu, 21-25

ROSES

VIDEO CLUB parc

SISTEMA VHS - BETA - 2000
Venda de «cassettes» de jocs per a
ordinadors personals.

Sistema: Vic-20 - Comodore 64 - Spectrum 48k
Vivendes del Parc, Bloc C Tel. 50 56 87 FIGUERES

biblioteca

Els pobles de l'Empordà
Montserrat Vayreda
i Lluís Roura
Pròleg de Mª Àngels Anglada
Carles Vallès, Editor.
Figueres. 1985

L'excel·lent acollida dispensada pel públic a aquest llibre simbiòtic entre poesia i pintura, n'ha aconsellat una segona edició. Aquest treball conjunt entre Montserrat Vayreda («poesia descriptiva, centrada en el paisatge de la naturalesa i en el treballat per la mà de l'home, indestriables al nostre Empordà», en paraules de Mª Àngels Anglada) i Lluís Roura («home d'ofici honrat» que ha transcrit directament de la natura «la llum, els contrastos, el roig ardent de les roselles, el morat opalí dels esparcets, els grocs de la posta, la inesgotable gradació dels verds», segons escriví en aquestes mateixes pàgines Josep Valls i Grau) estava condemnat a l'èxit. Aquesta reedició n'és la millor prova.

Amat i amic
Carme Guasch
Edicions 62. Barna. 1985

Com un perllongament de *Trena de cendra*, l'autora d'aquest recull de sonets, per bé que ha canviat el gènere literari, reprèn el motiu elegíac que va evocar a la novel·la. L'absència de l'«amat i amic» és conjurada en el record i els signes que en previuen. Com en un rerafons, la mística lul·liana i el vitalisme de Maragall fan de contrapunt a uns versos tan gràvids de missatge com escandits en la forma.

Manchas nombradas
José Miguel Ullán
Pròleg d'Antonio Saura
Editora Nacional Madrid. 1985

Poema críptic, precedit d'un pròleg no menys críptic, sorgit de la impressió rebuda pel poeta després de contemplar algunes imatges dels pintors Enrique Brinkmann, Fernando Zóbel, José Hernández, Alfonso Fraile, Eusebio Sempere, Pablo Palazuelo, Matías Quetglas i el propi Antonio Saura.

El poema de l'Empordà
Albert Serrano i Delclós
Il·lustracions de Joaquim Bech de Careda i Pere Roura.
Pròlegs de Jaume Ministral i Narcís-Jordi Aragó
Carles Vallès, Editor.
Figueres. 1985.

Segona edició d'aquest llarg poemari, guardonat el 1980 amb el premi de poesia Laureà Dalmau, el tema central del qual no és altre que el tòtem empordanès per excel·lència: la tramuntana. A destacar, en la present reedició, el pròleg de Narcís-Jordi Aragó.

Sobre el Centre d'Estudis del Baix Fluvià

Joan Ferrerós

El Centre d'Estudis del Baix Fluvià ha celebrat ja fa temps el 25è aniversari de la seva fundació. En un país de diaris, revistes, editorials, penyes, colles, etc., de vida efímera, la xifra és respectable. I més quan sabem que se sustenta bàsicament en la gent dels pobles de Torroella de Fluvià i de l'Armentera, petits: quan al mirar enrera constatem que l'activitat ha estat continuada i en creixement —vegeu cròniques de «Los Sitios», «Punt Diari», «Canigó», HORA NOVA, «L'Empordà»— i que actualment presenta una oferta envejable per a moltes institucions i museus: Una casa de pagès acuradament restaurada —can Miqueló de Torroella—, moblada, decorada amb congruència tradicional, oferta i oberta a escoles, grups i particulars que vulguin visitar-la; el que podria ser el millor museu d'eines del camp i la casa rural, i que ara es poden contemplar aplegades als baixos —cellers, corts, magatzems— de la casa esmentada. Magnífica col·lecció que classificada, etiquetada, amb explicatius, superaria en molt la del «Pueblo Español» de Montjuïc. Als locals de les antigues escoles, una col·lecció de vestits, estris de casa, nines. Actes cívico-culturals adreçats a la mainada per les festes notables, Sant Jordi. Una mitjada d'un acte «de saló» al mes que se celebra a la sala de can Miqueló: de l'astronomia a la presentació de llibres, dels problemes de l'In-

Els dotze pioners del Centre d'Estudis del Baix Fluvià

dia i de la premsa catalana a les «visions» de Compte, Meli i Vayreda. Passant per concerts, recitals. Una gesta recent i èpica ha estat la defensa dels frescos del sostre de l'església de Sant Tomàs de Fluvià, contra la piqueta del senyor rector, el qual després d'actuar sobre els de les parets, volia seguir amb els de la volta.

En aquests vint-i-cinc anys llargs de creixement, han aplegat socis dels pobles de la conca que els dona nom, i també de ciutat. Un centenar que paguen de forma irregular 1.200 pessetes/any. Pocs diners que no donarien per a tant si no fos el suport de la

família Ripoll-Sopa. Els germans Carles Ripoll (qui, a més, ha facilitat l'estatge de què parlàvem), i Josep M^a, el secretari i el «permanent», sempre animós i disposat a la col·laboració. És aquest qui, assegut en els respectables mobles de la seu social, ens explica que la cosa va començar amb un grup de dotze de Torroella mateix que, constituïts en una mena d'«auxili social», visitaven malalts i els ajudaven en les feines del camp, feien excursions, s'esforçaven per preservar de la destrucció d'arquitectures i vestigis signe d'altres temps. L'afecció a aquestes «futilitats» els valgué de part de la gent del poble el nom de «Penya del roc» a causa de l'entusiasme per l'arqueologia. La fusió d'ambdós grups generà l'actual Centre, en principi com a filial de l'«Institut d'Estudis Empordanesos», sota d'ombra protectora de Frederic Marés, i ara, «independent» i amb estatuts propis, presidit per Joaquim Armengol, de l'Armen-

tera. En vida de Josep Pla, que actua de padrí, s'agermanaren amb la societat afí «Casal de Montgrí» de la vila homònima.

Les instàncies oficials no els han pas estat gaire propícies: L'únic butlletí que han editat, de l'any 1969, fou rebutjat per la corresponent de la Diputació gironina i hagué de néixer amb els recursos propis i precaris. Al nostre modest entendre, actualment s'ha fet necessari d'adequar espai d'exhibició del material usat durant centúries pel pagès empordanès. A qui pertoqui de la Generalitat o de la Diputació que s'emmiralli en els museus que països com Dinamarca, Bèlgica, Holanda, Alemanya disposen per mostrar una desena part de l'equivalent al material allà aplegat. Per a il·lustració d'indígenes i turistes fem vots perquè l'Empordà que va disposar de la primera escola d'agricultura de l'Estat a Fortianell, compti aviat amb el museu més important d'eines del camp que, quant a «matèria prima», ja existeix gràcies a la bona voluntat del Centre d'Estudis del Baix Fluvià.

Ideari bàsic

El tarannà de l'ample ventall d'activitats i inquietuds del Centre d'Estudis del Baix Fluvià pot resumir-se en aquest bell fragment de *l'Elogi del Viure*, de Joan Maragall, que el propi Centre ha editat aquest any a manera de bàndol.

«Estima el teu ofici, la teva vocació, la teva estrella, allò per al qual serveixes, allò en el qual realment ets un entre els homes. Esforça't en la teva tasca com si de cada detall que penses, de cada mot que dius, de cada peça que hi poses, de cada cop del teu martell, en depengués la salvació de la humanitat. Car en depèn, creu-me. Si oblidat de tu mateix fas tot el que pots en el teu treball, fas més que un emperador que regís automàticament els seus estats; fas més que el qui inventa teories universals només per satisfer la seva vanitat, fas més que el polític, que l'agitador, que el qui governa. Pots negligir tot això i l'adobament del món. El món s'arreglaria bé tot sol, només que tothom fes el seu deure amb amor a casa seva.»

LLIBRERIA - PAPERERIA

masdevall

RAMBLA, 18
 VILAFANT, 1

TELEFON 500227

FIGUERES

Determinisme i llibertat

Figueres, seu d'un important congrés científic el proper novembre

El llibre dels anuncis

Enric Satué

Alta Fulla. Barna. 1985

Enric Satué, responsable directe de molts dels millors dissenys gràfics del món editorial dels nostres dies, torna a insistir, amb aquest llibre, en l'exploració històrica del disseny gràfic en la premsa catalana. Més enllà de l'entranyable dimensió evocadora del molts dels dibuixos que s'hi publiquen, obres anònimes —en molts de casos— d'artistes tan celebrats com Apel·les Mestres, Xavier Nogués, Opisso, Feliu Elias «Apa» o J. Vila «D'Ivori», aquest llibre proposa una reflexió al lector: algunes d'aquestes imatges han fet més per l'alfabetització visual de les majories que moltes de les obres d'art gràfic recloses en llibres i museus.

Els temps

del Modernisme

Varis autors

Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barna. 1985

Interessant recull de les conferències dedicades a l'ampli ventall del Modernisme i que tingueren lloc a Terrassa el curs 1979-80. Hi són analitzats el pensament, els moviments socials, l'economia, la política, la normalització gramatical del català, l'arquitectura, la pintura, la música, la literatura... Divuit especialistes hi aporten de manera sucinta una visió de les correlacions que feren possible la gran presa del tombant de segle.

Viajes por Marruecos

Domènec Badia «Alí Bey»

Edició a cura de Salvador

Barberá

Editores Nacionales. Madrid. 1985

Nova edició crítica de l'obra cabdal d'aquest fascinant viatger català situat entre la Il·lustració i el Romanticisme. L'accés de Salvador Barberá als arxius —fins ara inexplorats, pel que sembla— del Ministeri d'Afers Exteriors, ajuden a perfilar amb més claredat algunes de les peripecies fins ara borroses del sempre sorprenent Alí Bey.

Alfred Hitchcock.

La cara oculta del genio.

Donals Spoto

Traducció de Domingo Santos

Ultramar. Barna. 1985

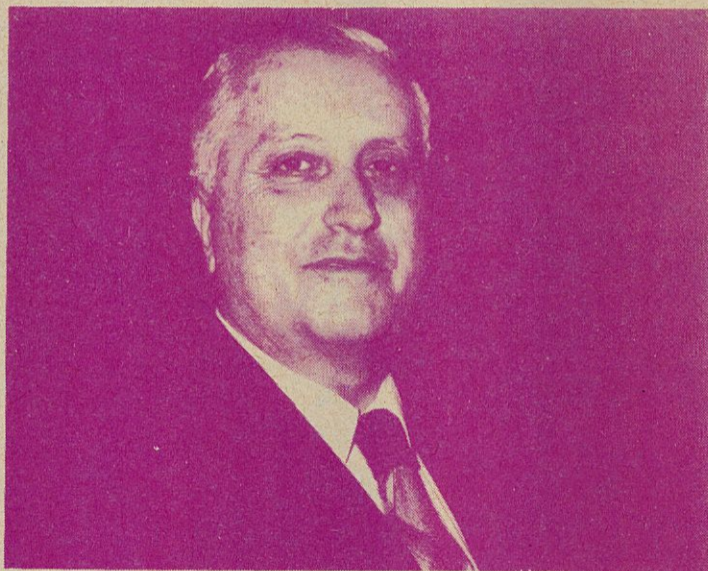
Donald Spoto, un acreditat estudiós de la filmografia del genial cineasta britànic, aconsegueix en aquest llibre fer un retrat meticulosament documentat i amé d'un artista complex i únic. Si Hitchcock va autodefinir-se, cap al final de la seva vida, com «un misteri dins d'un altre misteri», Donald Spoto comença a dibuixar els perfils d'aquest misteri amb aquesta biografia sensible i ja imprescindible.

Tal i com informava HORA NOVA en una recent edició, Figueres serà l'escenari, el proper novembre, d'un congrés científic internacional en el qual serà discutida l'evolució dels conceptes d'atzar i determinisme en diferents branques de la ciència. Organitzat per la facultat de Física de la Universitat de Barcelona, la Generalitat i el diari «La Vanguardia», aquest congrés comptarà també amb el suport de l'Ajuntament de Figueres i suposa una continuació del congrés homònim celebrat a Nova York l'any 1957.

Entre els científics convidats figuren el físic francès **Louis Bel**, especialista en mecànica predictiva i cosmologia, a càrrec del qual correrà la ponència «Sobre el concepte del canvi relativista»; el físic nord-americà **Douglas Hofstadter**, expert en intel·ligència artificial i autor del cèlebre llibre «Gödel, Escher, Bach», el qual parlarà de «La rebel·lió en intel·ligència artificial»; el matemàtic francès **René Thom**, expert en topologia algebraica i creador de la teoria de les catàstrofes, el qual presentarà el treball «Determinisme, evolució i catàstrofes»; el químic rus de nacionalitat belga **Ilya Prigogine**, expert en processos irreversibles i premi Nobel de Química l'any 1977, que tractarà sobre «L'atzar i el nou concepte d'història de la física»; i el físic i cèlebre epistemòleg nord-americà **Thomas Kuhn**, la ponència del qual porta per títol «Ciència, evolució i progrés».

Cadascun d'aquests científics serà presentat per científics espanyols experts en disciplines properes als ja esmentats; Alfredo Molina Compte, Ramon Magalef, el doctor Puertas, Jorge Wagensberg i Carlos Ulises Moulines. Com a coordinadors de la trobada figuren Jorge Wagensberg i Carlos Bidon Chanal.

A tall de presentació d'aquestes jornades dedicades a un aspecte d'especial actualitat dins del marc del pensament contemporani, **papers empordanesos** publica avui dos textos d'especial interès. El primer, subscrit per la pròpia organització del Congrés, es refereix al seu plantejament general. El segon, signat per la nostra col·laboradora **Andrea Corsevil**, ens introdueix en el marc de la cultura de la incertesa.

Ilya Prigogine

L'afirmació del caràcter cosmopolita de la ciència fou un tòpic corrent fins a les primeres dècades del nostre segle. Des de la perspectiva d'aquest cosmopolitisme, calia tenir sempre present que l'estudi d'allò que podia semblar inútil resultava tan important com l'aplicació del que era útil. Aquest punt de vista contrasta, actualment, amb l'expressat no fa gaire pel director de política i tècnica de la Comissió de la CEE, quan afirmà que les innovacions científiques no servirien per a res si no es tradueixen en productes útils per al desenvolupament socio-econòmic. Pel que fa al cosmopolitisme, cal recordar que la política científica comunitària s'orienta vers

la ciència aplicada, deixant explícitament la ciència bàsica a càrrec de les iniciatives dels diferents governs nacionals.

¿Com calibrar la distància existent entre ambdues posicions? La ciència, a mesura que ha anat consolidant la seva inserció en l'entramat social (inserció que avui culmina caricaturescament en l'ús publicitari de l'escenografia de laboratori), ha experimentat una profunda transformació pel que fa a la seva relació amb el conjunt de la cultura. Hores d'ara que les relacions entre ciències i societat es troben prou definides com perquè siguin objecte de més preocupació que satisfacció, el valor cultural de la ciència es veu sotmès a una incertitud renovada. És

ben segur que aquesta incertitud sols començarà a esvaïr-se quan la cultura, en un sentit genèric aprengui altre cop a fixar la seva atenció en aquells sectors de la ciència que actualment tracten d'oferir una imatge de la naturalesa radicalment diferent d'aquella a la que la ciència clàssica ens tenia acostumats.

La substitució de l'ideal clàssic de simplicitat per l'interès per allò que és múltiple, evolutiu i complex, sembla haver estat decisiva a l'hora d'estructurar aquesta nova imatge. Simptomàtiques han estat, en aquest sentit, les diverses revolucions experimentades per la idea d'atzar en els últims cent anys. El mecanisme va ignorar l'atzar; la termodinàmica i la mecànica estadística pactaren amb ell; finalment, amb el darwinisme i la mecànica quàntica, l'atzar adquirí un cert protagonisme. Aquesta darrera revolució, en els anys vint, commogué amplis sectors de la cultura, com palesà una reunió, avui famosa, mantinguda en el 1957 sota el patronatge del New York Institute of Philosophy. La nostra proposta consisteix en recuperar el tractament del mateix tema, tenint en compte el llarg camí recorregut per la ciència d'aleshores ençà: la teoria dels processos irreversibles en termodinàmica del no-equilibri, la teoria de catàstrofes i la de «fractals» en matemàtiques, la mecànica predictiva i

la cosmologia, la revisió dels fonaments de la física quàntica, la nova epistemologia, etc.

Es tractaria de confrontar novament el mètode científic (concebut per a sistemes simples) amb el problema de comprendre sistemes més pròxims a la naturalesa humana (ètica, societat, art,...) ¿Conceptes típics de la complexitat humana com els de llibertat, creativitat, responsabilitat, ideologies, mentalitats, poden il·luminar-se amb nous mètodes i idees provinents de les ciències anomenades «dures»? En els darrers temps, la cosmologia i la biologia han proporcionat una nova comprensió de l'essència del canvi; ¿és lícit traslladar aquest nou concepte en el món de la cultura, aplicant-lo a l'evolució del coneixement i de les idees en general?

Després de Nova York 1957, Figueres 1985...

René Thom

La cultura de la incertesa

Andrea Corvesil

«La raison est-elle garant de ce qui fait un fou? Le hasard est la cause de tout ce qui se passe en un cerveau blessé

.....
Vous n'êtes point trompé; ce Fou vend la sagesse»

La Fontaine

Quan les grans veritats tradicionals del dogma religiós van començar a trontollar, els homes van girar la vista vers les sòlides i transparents lleis de la ciència. Durant la Il·lustració, l'arrogància i l'empenya dels enciclopedistes contra la superstició i el fanatisme (és a dir, contra tota religió que pretengués explicar el món com un sistema tancat, estàtic) es recolzaven en la incontrovertible veritat que poc abans havia descobert Newton. L'*écrasez l'infâme* de Voltaire (l'infàme era l'església catòlica, naturalment) no era una frase en el buit, no volia ser-ho, sinó un programa d'il·luminació de les foscuries basat en certituds científiques. I l'expansió constant de la ciència, acompanyada aviat per la de la tècnica, semblava donar la raó espectacularment a aquesta posició que des del primer moment es va definir a ella mateixa com a progressista, avançada, filantròpica, desitjable, possible, necessària. Els avenços de la física foren seguits per d'altres disciplines empíriques. Les ciències socials van voler imitar-les i emular-les. Així, sembla que Marx intentà en va d'obtenir el permís de Darwin per dedicar-li *El Capital*, la qual cosa no va impedir que molts dels seguidors del gran profeta jueu comparessin la seva sòlida obra econòmica i sociològica amb la del gran evolucionista. Compte i els seus deixebles positivistes van somniar amb unes ciències socials basades en lleis de solidesa indubtable tan segures com les de la natura. Potser sí que déu —els déus— estava mort i ben mort, però allò cert és que el seu forat («gran hueco ausente», escriuria molts anys després el poeta Vallejo) era ràpidament ocupat per una nova inquilina: la deesa Raó. Sota una apariència secularitzada, la temptació dogmàtica seguia viva.

Vet aquí, però, que al bell mig del triomfalisme científic vuitcentista hi havia signes clars que les grans lleis universals començaven a veure's, si bé no exactament posades en qüestió, almenys sota

Il·lustració de Gustave Doré a la faula de La Fontaine *Le fou qui vend la sagesse*

un escrutini peculiar i persistent. La invenció de l'estadística per part del sociòleg Quételet (ciència que hauria d'escampar-se en totes direccions i en totes les disciplines), va introduir una dimensió probabilista en el món de la ciència, i també en el pensament en general. Les afirmacions es van fer més cautes. Les teories van esdevenir hipòtesis. Hipòtesis, com més tard diria Karl Popper, essencialment falses o obertes a ser constatades com a falses per part dels estudiosos que les examinen. Les teories més significatives de l'època contemporània deixen sempre una porta oberta a la incertitud, el probabilisme, el possibilisme. Els seus mateixos noms són ben significatius al respecte: la teoria de la relativitat d'Einstein (1905), el principi d'incertitud d'Heisenberg (1930) i el teorema del principi d'incompliment de Gödel (1931), per citar-ne tres casos rellevants, es refereixen clarament a un món obert, de límits tous. No deixa de ser irònic que això succeís en les ciències que s'acostumava a anomenar precisament *exactes*. El teorema de Gödel és especialment eloqüent al respecte, car implica que és impossible provar la consistència interna d'un sistema. Un sistema mai no és complet: és inevitable que hi hagi alguna afirmació en el seu interior que no es pugui provar.

El nombre dels hereus del racionalisme modern minva dia a dia. I creix el dels que cerquen certituds en el misteri, el dogma, les substàncies psicotròpiques, les promeses celestials o els esquemes ideològics. No és aquesta una afirmació arriscada, sinó una vaga descripció de l'entorn. És comprensible que si hom fuig de les perplexitats morals del nostre temps i els seus fracassos històrics (feixismes, imperialismes, totalitarismes...) i cerca certesa allà on no hi és, en la visió ingènua de la ciència i la filosofia, hom resti frustrat i decebut. Un xic d'hedonisme controlat, una borrosa religió feta d'interpretacions màgiques de la fortuna, un abandó del potencial creatiu burgès i la seva substitució pel gaudi modest i quotidià poden esdevenir solucions privades per a molts membres de les àmplies classes mitjanes occidentals. Per als més pobres sempre hi ha la FAO o les metralleres fabricades pels més rics, que algun dia hauran de pagar.

I per a molts d'altres, els nacionalismes, els ecologismes, els feminismes i tantes causes (nobles, sens dubte) que adquireixen progressivament un tint religiós, però que donen seguretat, certesa i direcció en un món que sembla no tenir-ne. Endolçades aspirines per a malalts tal vegada incurables.

Amb tot això no vol dir-se,

és clar, que Einstein, Heisenberg, Gödel (o Nietzsche, Heidegger o Wittgenstein en filosofia) no deixen lloc al racionalisme, a l'exercici de la raó per a explicar el món, àdhuc la pròpia raó ja definitivament minuscúlada. Ans al contrari: la tasca de molts estudiosos de l'irracional en els temps contemporanis ha estat precisament la d'estudiar racionalment allò que en la vida és irracional. És per això que Freud (però potser no molts freudians, ai las) és també un racionalista. Ni tampoc no vol dir que el reconeixement de l'atzar com a component estructural de la realitat, en qualsevol dels seus nivells, hagi de desplaçar totalment la visió antiga i racionalista del món. Vol dir, com a màxim, una certa revisió dels supòsits del racionalisme tradicional, un cert exercici d'humilitat pel que fa a les possibilitats limitades de la raó per a entendre i explicar la vida, el què passa, el què ens passa. El què la raó reconegui les seves pròpies limitacions és un salt històric en la història del pensament humà i no justifica, en cap moment, ingènues recaigudes en estadis animistes de complexitat inferior. I, com a mínim, vol dir que la raó enriqueix així la seva pròpia perspectiva; l'única, sembla, que encara ens resta davant les contradiccions i complexitats de la nostra vida actual.

Sota la cultura ideològica de les grans certituds i afirmacions categòriques dels prínceps del poder, la religió, el dret o la propietat, rau la cultura racional treballosament guanyada de la incertesa, més dura de pair que qualsevol creència bastida sobre dogmes sempre intantils. L'escepticisme i la lucidesa són sempre més difícils perquè impliquen un reconeixement dels propis límits, (individuals, d'espècie) la qual cosa porta aparellada la consegüent dosi d'insseguretat no sempre fàcilment neutralitzable. Però per a la minvant tribu dels racionalistes d'avui no hi ha tria possible. La raó, al capdevall, és l'únic que tenim.

biblioteca

El héroe y el único

Rafael Argullol

Taurus. Madrid. 1985

El jove filòsof i esteta Rafael Argullol és clar a l'hora de definir els propòsits que l'han impulsat a fer aquesta incursió dins la mentalitat romàntica que és «El héroe y el único»: «Davant l'absurda identificació del romanticisme com una evocació del passat —diu Argullol en el seu llibre—, davant el dissortat academicisme de la distinció entre clàssics i romàntics, considero que la reflexió romàntica és, per sobre de tot, una concepció tràgica de l'home i del món modern». El llibre centra la seva atenció en el *jo romàntic* considerat com actitud, com visió del món, conducta intel·lectual i vital molt allunyada d'allò que mandrosament s'acostuma a malentendre com romanticisme.

Guia de la Bíblia

(Dos volums)

Isaac Asimov

Laià. Barna. 1985

La Bíblia continua essent un dels llibres més llegits sobre el planeta i és, sens dubte, un dels textos nuclears per a entendre la cultura occidental. En aquest llibre, el conegut escriptor i científic Isaac Asimov posa a l'abast del públic els seus sòlids coneixements arqueològics, històrics, lingüístics, mitològics i científics per tal de fer-lo més comprensible a tots aquells lectors més o menys familiaritzats amb els aspectes bíblics més generals, però pocs coneguts del marc històric i social en el qual sorgí. El resultat és una obra de fàcil i agradable lectura i de gran ajut per a tots els lectors que tinguin un interès secularitzat per la Bíblia.

La amistad

Francesco Alberoni

Gedisa. Barna. 1985

Francesco Alberoni, professor de sociologia a la universitat de Milà, i autor, entre altres obres, del celeberrim «Enamamiento y amor», planteja en aquest nou llibre el concepte de l'amistat com «la forma ètica del eros». Escrit amb un estil àgil, aquest llibre constitueix una nova proposta de reflexió sobre un sentiment humà fonamental i antic fins on arriba la memòria de l'espècie.

Llibreter

alemany

Pujada del Castell, 43

FIGUERES

En el pròleg d'aquest llibre (1) hi ha unes paraules que són la millor presentació. Són aquestes: «La finalitat d'aquest llibre és gravar en la ment que si l'Empordà és terra d'artistes i escriptors, de polítics i de gent d'empresa, és igualment bressol de científics i tècnics de primer ordre». Aquesta afirmació, feta per un home de la Garrrotxa, Miquel de Garganta, la subscriu totalment, hi estic totalment d'acord.

Aquest llibre té alguns precedents. Un d'ells fou l'exposició sobre la Ciència a l'Empordà que es va fer l'estiu passat al Claustre del Monestir de Vilabertran, amb motiu del quart Festival Internacional de Música de l'Empordà. I també podríem considerar-ne com un precedent aquelles «Jornades sobre la Ciència a la Renaixença catalana», organitzades amb motiu del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda, així com el llibre «La Ciència a la Renaixença catalana» que ve a ser l'aplec de les conferències i activitats d'aquelles jornades. Precisament un dels autors del llibre que tinc l'honor de presentar escriu en l'obra suara esmentada les següents paraules que crec molt encertades: «Un país sense Ciència no podrà ser mai —igual que no ho podria ser un sense cultura humanística— un país desenvolupat, civilitzat».

Tornant al llibre que ara ens ocupa cal dir, en primer lloc, que és un diccionari històric de la Ciència a l'Empordà que ha d'interessar no tan sols als historiadors, científics i estudiants, sinó també a aquelles persones de nivell cultural mitjà que volen conèixer el passat de la nostra terra. I cal remarcar que un dels objectius d'aquest treball és estimular a d'altres estudiosos, servir de guia i orientació als investigadors, i, sobretot, ajudar al jovent en aquest moment en què la Ciència i la Tecnologia sembla ser que tornen a *estar de moda*.

Actualment hi ha a Catalunya —com arreu dels països més o menys desenvolupats— un ambient predisposat a favor de tot allò que sona a científic; les institucions fomenten la recerca entre la gent jove (a tall d'exemple podem esmentar els relativament coneguts premis CIRIT), hi ha programes de ràdio i televisió que fan una mena de *proselitisme* cultural-científic, com són ara «Ciència», de Ràdio-4, o «L'Hora de la Ciència», de Catalunya-Ràdio, i, naturalment, «Joc de Ciència», de TV3. Davant d'un futur impregnat de microelec-

Homes de ciència empordanesos

Simó Bosch (*)

trònica, biotecnologia, robòtica, etc., és important no perdre de vista el nostre passat, les nostres arrels, i és ací on el llibre que presentem juga un paper prou important. Llegint aquest llibre, no ens trobem pas amb una freda exposició de noms de científics amb la corresponent biografia i la seva producció bibliogràfica. Hi descobrirem detalls xocants, anècdotes sorprenents, títols pintorescos, etc.

Tenim, per exemple, que el 1833 Joan de D. Ribot publicà el llibre titulat «Dolor vivo en el dedo gordo del pie derecho». I una mica abans, el 1821, Manuel Lligoña i Lluís Casellas van escriure una obra de títol quilomètric: «Medicina profiláctica, o medios de precaución que dos íntimos amigos, celosos de la conservación de la salud pública... consideran utilísimas a las caritativas y beneméritas personas que sacrifican sus vidas propias al servicio y consuelo de la humanidad morbosa, y en particular reinando alguna constelación» (i sembla ser que aquest no és encara el títol complet).

Seguint amb aquest anecdotari, el 1850 Jaume Llansó publicà una «Catecismo de Agricultura»; i parlant de catecismes, el bisbe de Girona que hi havia aleshores va concedir 50 dies d'indulgència a qui llegís la «Cartilla Rural» de Narcís Fages de Romà degut al tarannà benpensant i moralista d'aquesta obra. El seu autor és

una de les grans personalitats empordanesos del segle passat; sempre preocupat pel millorament de la pagesia, fundà la «Societat d'Agricultura de l'Empordà» i la Granja/Escola de Fortianell, que fou la primera entitat d'aquest tipus en tot l'Estat, va pertànyer a un piló d'acadèmies (Josep Pladiu d'ell que «formà part de totes les acadèmies hagudes i per haver»).

En canvi, no devia pas ser gaire ben vista per la jerarquia catòlica l'obra del protestant figuerenc Lluís López-Rodríguez «El agua bendita y el microscopio», presumiblement escrita entre el 1920 i el 1930.

També val la pena esmentar que un empordanès, en Ramon Botet, fou un dels fundadors de la Facultat de Farmàcia de Manila l'any 1871, ciutat on escriví un llibre de títol més aviat enigmàtic: «Tratado completo de Química General Filosófica»...

Els personatges que apareixen en el llibre «Homes de Ciència empordanesos» tenen, en certs casos, preocupacions que avui dia serien d'una considerable actualitat. Aquest és el cas de Pere Pella i Forgas (germà de Josep Pella i Forgas, cèlebre historiador) que a finals del segle passat va escriure «La repoblación de los montes»; o del veterinari Jaume Pages, autor de «Incremento de las principales producciones agrícolas con vistas al autoabaste-

cimiento».

D'un dels científics més coneguts de l'Empordà, Narcís Monturiol, apareix en el llibre una relació d'invents seus (a més del submarí, que d'això tothom en sap alguna cosa), invents com per exemple una màquina de fer cartipassos, una màquina d'assecar paper engomat (aquesta per a la «Fàbrica Nacional del Sello», de la qual en fou director), una màquina de fer cigarretes, etc.

Hauran observat que la major part dels treballs dels científics empordanesos citats són en castellà, la qual cosa no ens ha pas de sorprendre massa perquè fins molt avançat el segle passat el desvetllament de la cultura catalana no tingué solidesa i perquè fins i tot entre les persones cultes d'aquell temps no hi havia un mínim domini escrit de la llengua catalana; des del començament del nostre segle fins l'any 1939, ja fou apreciable el percentatge de producció escrita en català, i d'uns anys ençà es publica en català de forma creixent.

Els qui lleixin aquest llibre veuran que hi ha casos de científics que es mereixen aquest nom amb tota justícia, malgrat no tinguin a la paret de casa seva un títol universitari que doni «oficialitat» a la seva tasca científica. Tot i que comprensiblement no és tan freqüent com en matèries artístiques o literàries, hi ha uns quants casos d'admirables científics autodidactes que realitzaren treballs

de gran categoria; esmentaré tan sols Isidre Macau en el terreny de l'Arqueologia i de les Ciències Naturals; i Antoni Ribas, que a casa seva, a Cabanes, va instal·lar un observatori astronòmic en el qual hi va passar moltes hores, essent notables les seves observacions dels planetes Mart i Júpiter, recollides en diversos treballs seus.

Després d'aquestes divagacions que he fet entorn d'aquest diccionari històric de la Ciència voldria remarcar una característica de moltes de les personalitats que hi són presents: la polivalència que hi ha en la seva vida i la seva obra en el sentit que no solament es dediquen a la Ciència o la Tècnica sinó que també desenvolupen activitats en els camps literari, artístic, polític, etc.

No pretenc pas haver esmentat a través de tot el que he anat dient tots els científics empordanesos il·lustres; no he citat en absolut a alguns de renom internacional; però la lectura del llibre els hi anirà mostrant l'excel·lent qualitat de molt dels personatges biografiats breument en aquest diccionari, el qual per cert crec que contempla ajustadament un altre de recent: el «Diccionari de l'Alt Empordà» de Carles Vallès.

I potser és oportú, abans d'acabar, recordar que alguns d'aquests homes van patir de resultes de la guerra civil uns anys de dolorós exili, Joan Xirau i Miquel Santaló per exemple, més exactament aquest darrer i d'altres van morir lluny de Catalunya.

Les últimes paraules han de ser d'optimisme perquè el món de les ciències és essencialment optimista, com ho són els de l'Art, de la Literatura, de la Cultura en la seva significació més àmplia, i la nostra Cultura pot anar endavant, i crec que hi va: el llibre «Homes de Ciències empordanesos» n'és una bona prova.

(*)Text llegit per l'autor amb motiu de la presentació del llibre «Homes de Ciència empordanesos», acte celebrat el propassat mes d'abril a la Biblioteca del Casino Menestral de Figueres.

(1) «Homes de Ciència empordanesos». Salvador Cañigueral, Neus Fàbregas, Josep Mª Poch i Joan Vallès. Pròleg de Miquel de Garganta.

Perfil d'un Tànger precolonial

29 de març

18.00 h.— Sortida de *Barcelona*. Viatge nocturn. Autopista. Sopar rescalfat en acer inoxidable. Autopista. *Alacant*. Carretera-pròleg del que trobarem a Marroc. *Múrcia*, *Puerto Lumbreras*. Claret. Sierra Nevada. Espectacle ofert per la neu del Mulhacén: el seient del vehicle esdevé més confortable. *Guàdix*. Esmorzar. *Granada*. L'Alhambra des dels revolts que davallen a la ciutat. El sol pesa sobre la son. *Màlaga*.

30 de març

12.00 h.— *Algesires*. Queixalada.

13.00 h.— Ferry. Vent de l'estret. *Ceuta*, mediocre i decebadora —segons els meus companys de viatge que la veuen des de mar per primer cop. Frontera espanyola: tràmit fàcil. 200 m. Frontera marroquí: confitura humana i automobilística. No es distingeixen les funcions: xil·labes lumpen, paisans i uniformes us increpen amb seguretat funcional. Llengües europees. Una finestreta atén amb indolència —adjectiu ponderat— dotzenes d'impressos-sollicituds d'entrada. Facilitat d'oferta per a la «facilitació». Tot plegat quatre rals. Sort: una horeta. Els automòbils formiguegen amb lentitud. Dones a peu amb un enorme embalum a l'esquena, sota la xil·laba. Alemanyans —que no entenen res de res—, astorats, empenyats i desesperats. Ara el segell per al trànsit del cotxe. Ja està. El Marroc —l'estat. Direcció *Tànger*. Carretera infernal-íssima. Costa meravellosa. La Costa Brava sense cap casa. Conegut el Marroc d'estiu, sorprenent verdor. Prats, sembrats, camperols, vestits de pessebre segons Ricard, llaurant. Vistos treballar la terra per primer cop: a l'estiu, és clar, no. *Tànger* europea, regust de l'època «internacional» dels

grans i bruts negocis. Costa atlàntica esplèndidament deserta i sense edificis! Algunes cases de blanc, pocs pobles, poquíssims cotxes. Costa baixa, verdor; alguna vaca pasturant: diuen que sembla Suïssa. Larraix («Larratxe»). Camping (?) amb dutxa protegida per encanyissat transparent i amb vistes a les cases de l'entorn: preocupació de les senyores. Sopar (en unes taules al carrer), quasi marroquí: som massa al nord.

31 de març

4.00 h.— Cantarella del *muetzí* —segons els de son lleugera— amb altaveus al minaret, que incita a l'oració, la primera del dia, quan truca l'alba. Direcció *Rabat*. Les senyores necessiten un cafè —amb urgència, naturalment! Xiringuïto. Només te... amb menta. Àrabs —raça— esperen l'autobús o el camió amb parsimònia faraònica. Gent amb ramats. L'insòlit —per a mi— paisatge verd. En un poble amb semàfors un guàrdia d'aire napoleònic perdona amb paternalisme un «roig» que en Joan s'ha passat. L'opinió que els debutants tenen del país millora sensiblement. Camping a *Sale*. *Rabat* a l'altre costat de riu. Panoràmica visió de la ciutat, torre de Hassan, promontori amb *Kashba* —antiga fortalesa. Per l'esquena, cementiri amb pendent que arriba fins la paret del camping. Tombes individuals a terra, sense creus. A *Rabat* a peu. El pont —únic— del riu. Tomba del pare del rei Hassan, un «valledeloscaídos» en petit. Guàrdies policroms, vestits a l'antiga, amb arcabús, poca marcialitat. «*Muhaidins*», al costat de l'il·lustre decés, mediten l'Al-

corà: vint-i-quatre hores de «guàrdia». *Mellah* —barri jueu. Primera sensació biològica del país: olors i pudors. *Medina* —case antic—, restaurant moro: un cert desencís i curiositat —és el primer; *tajin* —estofat. Portes laterals al menjador, tancades amb furrellat: són habitacions de dormir a bon preu; el personal perplex. *Zuc* —mercat. El rotllo dels moros, relativament inamovible; un rotllo gairebé marmori malgrat les aparences. Gran —excesiva— amabilitat. Fadiga mental, ells guanyen. Anem amb paquets a les mans: nens ofereixen bosses de plàstic. No fem tractes, massa cares! La *Kashba* amb vistes al mar. Marea baixa i barra de sorra a l'estuari: aïllament provisional de la flota de pesca. Conté el «Café Maure» (per a turistes, only). Riem molt tractant d'endevinar nacionalitats de la clientela, sobretot quan la solució depèn del qui s'hi aproxima per saber què parlen o llegeixen. Sopar al camping: costelles de xai comprades al zuc —500 ptes. el kg. Molt bones; l'art de la mixtificació no ha arribat encara. Primera garrafa.

1 d'abril

Dilluns. Canvi de moneda —*dirham*— a la Banque du Marroc. Al mateix preu que al mercat negre, feia dos dies a *Tànger*, però amb gran —paciència— lentitud: a mig matí encara no sabien el preu del dia del DH; els funcionaris. *Rabat* nou europeu. Reflexió: fora la medina el país no és tan «estrany». Curiositat: un hotel que feia goig, de tres estrelles, cèntric, habitació amb bany per a dos i esmorzar, unes 2.000 ptes. (114 DH.)

Dietari marroquí

Joan Ferrerós

Esmorzar. Cafeteria francesa. Croissants. Sortida de *Rabat*, direcció *Marràqueix*. Poblats amb teulats de zinc, agrupats, voltats de paret. Calor, calitja, algun camell; pous amb cùrria i un ase que estira el llibant. Les vaques del nord fan totalment lloc a xais i cabres. Més terra i menys herba, marró per verd. Ens acostem a l'*Atlas*, la gran partió del Marroc: àrabs i berbers; conreus i desert; atlàntic i saharià; influència europea —francesa— i islamisme quasi pur; país ric —no equilibrat— i país pobre —no miserable. Planúria voltada de filferro, vigilància; probable base militar. Gran palmer a l'entrada de *Marràqueix*, capital del «Sud»; el nom del país —Marroc— en prové. Races barrejades: àrabs, l'invasor de fa mil anys llargs, i berbers, els autòctons de sempre. Vel de les dones quasi constant. Profusió de fotos de Hassan: és preceptiu en tot establiment públic o privat. El rei viu —provisionalment— al palau de l'antic soldà de la ciutat: diu que fa salut en clima sec, per aquesta raó no podem visitar el palau.

Camping (a l'estiu: «no acampeu a les vores perquè hi ha serps»). Al centre —a la medina— en autobús. Veiem la construcció d'un teatre superbí; la inversió pública se'n ressentirà; el rei deu projectar passar temps a *Marràqueix*... Alguns monuments. La *Kotubia*, minaret d'estil andalusí, s. XI. Zuc. Regateig imprescindible, l'esport nacional; el primer preu només depèn de l'aspecte que hom presenta. Possibilitats de canvis: rellotges, ulleres de sol, roba «occidental», per artesania.

Plaça. *Jemaa el Fna*. Rovell d'ou del Marroc. Milers de perso-

nes, encantadors, parades de menjar, de suc de taronja, músics, recitadors: gran atenció dels nens, que se'ls mengen amb els ulls —l'única escola per a molts. Llums de petroli i de gas per sobre els taulellets. Sopar en una terrassa: 20 DH. Tornada al camping en faetó. Els estudiants llegeixen pels passetjos il·luminats. Estalvi de llum o aire lliure?

2 d'abril

El Bedi. Palau arrassat. Turistes. Ens sent parlar un marroquí que ens contesta en català: ha treballat alguns mesos a la clínica del doctor Muñoz (Girona); en uns mesos va assimilar els tics del país: malparla dels madrilenys pensant que ens agradarà... Tombes Saadianes s. XVI: Tapes geomètriques, piramidals, perfectes, inscripcions alcoràniques; ordre funerari: la mare d'Ahmed «el Donvat», les dones —la preferida i les altres—, les criatures. Dinar barat i, en un altre local, cafè car —tenien cervesa—, ai, l'alcohol! *Madrassa*, antiga universitat islàmica; rarsa: relleu d'un animal en pedra quan l'islamisme prescindeix del figurativisme. Te a la botiga de roba de l'amic Aiss; el dia abans m'esperava al camping: el febrer ell i Karim (conegut anteriorment) havien acompanyat dues gironines que els enviaren un paquet; jo, amb molt de gust, de recader, etc.

Jemaa el Fna —plaça dels morts—, música constant, remor imparabile, els melismes orientals; els cecs, olors, olors de menjars, les serps i mones que dansen i gent també —berbers que avui han baixat de la muntanya a vendre i comprar—, els «joglars» xerraires i els aiguadors multicolors: una foto? Un dirham!

Antiga residència de professor d'universitat —com vivien!—, de fa tres segles, ara convertida

en magatzem-botiga de catifes. Detall: cada peça porta la garantia de qualitat de l'estat. El regateig es fa difícil: bon preu al capdevall. En Toni i l'Anna no han vingut: han vist un enterrament, un bagul amb poca fusta que mostrava el contingut. Sopar europeu al barri modern. Gran contrast. La policia controla els marroquins hipotètics guies il·legals —no oficials— que van amb europeus. Cafè. Càmping: Mustafa, *guia-que-preservà-ahir-ofertes-d'aspirants-a-guia*, empenyat perquè aquest mati no l'hem esperat.

3 d'abril

Dificultats per a trobar la carretera d'Ouarzazat. Nul·les indicacions. Tipus de dones —de vestits de dona! Mocadors vermells, unes dotzenes de kms. i mocadors de mirallets combinat amb vestits blaus, el blau natural del sud. Els berbers, més foscos de pell com és al sud. Algunes gotes de sang negra, assimilades d'antics esclaus ídem, de l'època que eren senyors del desert —segons Ricard, enciclopèdia ambulant. Ruta de les kashbes, d'argila pastada, com mones de pasqua però més roges. *Ait ben-haddou*, la més espectacular, que surt a tantes pel·lícules, com «Lawrence d'Aràbia». Trites al càmping-gas. Nens i nenes espectants; t'agafen de les mans. Els moros, en general «el sud», és més propici al contacte físic, com una forma més de simpatia o allò que la pedanteria anomena «comunicació». Van extraordinàriament bruts i oloren amb visible fàstic l'aigua de colònia que una barcelonina es passa per mans i clatell. La relativitat. Demanen, com és costum, stylo, tabac —no, cigarette, val més un que no cap—, bonbon. Pràctica impossibilitat de fotografiar les dones mores: es tapen fins deixar al descobert... només un ull. La religió diu d'una mena de violació per captació d'imatge, foto o dibuix.

Ouarzazat: antic oasi convertit en ciutat per a turistes rics que fan «sortides» al desert, i per a tècnics que treballen en negocis de la

zona inhospita. Cap a les «Gorges du Dadès»: arribem de nit. L'asfaltat s'acaba. El desconegut a les fosques provoca un cert descoratjament als companys de viatge. Petit «hostal». Relaxació. Sopar. Altura geogràfica que refresca l'ambient. Acompanya el son el monòtin fressejar de l'aigua del Dadès.

4 d'abril

Geologia del tall provocat pel riu i que divideix la pedra. Enormitats pètries. A la riba, sense transició, allà on s'acaba l'ufana fruit de l'humitat, comença el desert mineral. Bullida de verdura al càmping-gas al mig d'un palmar. Sol. Dos adolescents s'acosten i ens contemplen durant dues hores amb absoluta impertorbabilitat. Erfurt. Alguns vehicles —motos i tot-terrenys— d'un cert rally... Rissani, darrer poble abans del desert de sorra. Busco i trobo Hassan que no havia vist des de l'estiu. Contents. Berber, xil-laba i turbant blaus, ben plantat i guapo, francès lent i acadèmic (malgrat ser analfabet) pell bruna. Les senyores suspiren. Acompanya dos austríacs vermells i espectants al camp de dunes per on s'iniciaven les antigues caravanes de camells —comerç de la sal, etc.—, a Tomboctú (tres o quatre mesos d'anar i tornar). Els seguirem. El personal femení es permet l'excés de seure al teulat del vehicle per contemplar les sorres des de l'altura. Anem en segona per una pista acceptable. «Càmping lliure». Caseta —simple habitació cúbica— amb tres o quatre joves del país. Ens reconeixem amb un. A la nit, ritmes amb tambors i bongos. Dues parelles de peninsulars: elles discretes; ells, vestits de safari, nerviosos, no paren d'exclamar: «Qué relajo, qué relajo! Shade! Segona garrafa.

5 d'abril

Ja és bonic, ja, veure sortir el sol a l'horitzó de dunes; el bany de sorra el deixa enrogit i esmoreït, fins al punt de permetre la contemplació directa i franca, etc. Per a tal efemèride, llevats a

2/4 de 6. Fresca.

Per a engrandiment del furoncol ambiental sorgit ahir vespre, de cop arriben cinc landròvers cinc, carregats de francesos jubilats, en ple exercici de llurs funcions de tals: gorres, vestits de coloraines, xirois i cridaners. La lírica matinal s'aigualeix un punt —o dos— en sàinet assilvestrat.

Te i un tros de pa. Tornada. Plana absoluta amb horitzó circumferencial. No se sap d'on ha sortit, però apareix un berber jove amb mobilette que ven pedres —fòssils— del desert. Rissani, esmorzar. Hassan —el guia— no té cap pressa. «fins l'estiu, potser». Sortim en direcció al nord, a Fes.

Canvi de paisatge. Quasi desert d'estepa i pedra. Nòmades berbers, d'ofici mil·lenari, en plena activitat. Tenda de pell de cabra, matalàs-catifa de llana i pèl de camell i cabra, foc encesa a fora, ramat de cabres, criatures que demanen un DH, un «bonbon» o un «stylo». L'habitual. Pujades imperceptibles i constants de l'Atlas —el gran. Menjar a Middelt, ciutat de formes molt afrancesades, de l'època; el millor restaurant, com un de parisenc de principis de segle —una mica destartat.

Alguna diarrea a la colla. Potser la llaua de tomata oberta ahir a les dunes?, potser l'aigua? Càmping de Fes, com una representació en tendes del «pueblo español». Som setmana santa i la Península és a prop. El catàleg de matricules provincials, la poca discreció proverbial, cridòria nocturna amb l'inevitable porompomero. Josep Pla parla en algun lloc de no anar vestit de turista, de dissimular la condició de tal, de no «polluir» l'ambient autòcton...

6 d'abril

Fes: ens remetem a la «llotja» que dedicarem a la ciutat fa un parell de números. El funcionament d'una ciutat mediterrània medieval, els olors, els tallers de manufactura, la venda, els blanquers, el transport animal, etc.

Fes és fosca, carrers estretíssims, molts coberts: Marràqueix

és clara lluminosa. Fes és «dispersa», no hi ha un centre convencional i reconegut: Marràqueix és radial respecte *Jamaa el Fna*. Fes és manufacturera i productiva, Marràqueix és comercial.

A Fes hi ha aigua. La vila és una clotada, no hi ha cap barri horitzontal, estan establerts al voltant de la cassola. Per tot arreu brollen fonts que formen reguerols que ressegueixen els carrers en pendent. Alguns passen —encaixonats en obra vella de pedra— per davant de les portes de les mesquites, facilitant així el ritus preceptiu de rentar-se els peus abans d'entrar. Fes disposa de la mesquita més important del sector occidental del món islàmic —des de la pèrdua de Còrdova—, la *Kotubia*, el seu «montserrat», així com la ciutat és el «vic» marroquí. Des de les portes d'accés —impracticables per als infidels— es pot contemplar la magnificència de l'edifici, encatit de spart, grandios arquitectònicament i luxós en decoració marmòria i en mosaic. Gent que entra, es decalça, es banya els peus, camina, agafa un llibre del *mirlab* —absidiola que assenyala direcció La Meca—, l'*Alcorà*, s'asseu cerimoniosament, l'obre, llegeix —poc— i, aixecant els ulls o capcot, medita en el clarobscur. O bé simplement s'asseu i medita, sobretot si és analfabet, perquè ja està fornit de versicles alcorànics, memoritzats de petit a l'escola, i que configuren les grans línies de la moral practicada per l'islàmic corrent.

La *Madrassa*, antiga universitat medieval, aquest cop tancada.

El paisatge a Fes és lluminós; les cases a l'interior també, amb patis, finestres amb gelosies; entre un món i altre, els carrers, com uns colls d'ampolla estrets i llòbrecs. El treball dels nens —van a l'escola només si els pares ho decideixen; les escoles —poques— són molt ben aprofitades: fan tres torns, de 7 a 10, de 10 a 1 i de 3 a 6, això sí, amb mestres diferents. La merda —la brutícia— que ocasionen muls i ases de transport, i els subproductes de la manufactura de pells

—els blanquers. La compra i el regateig. Tot ple de gent de gom a gom. «Borratxera» de carrer, d'humanitat de molt de grau.

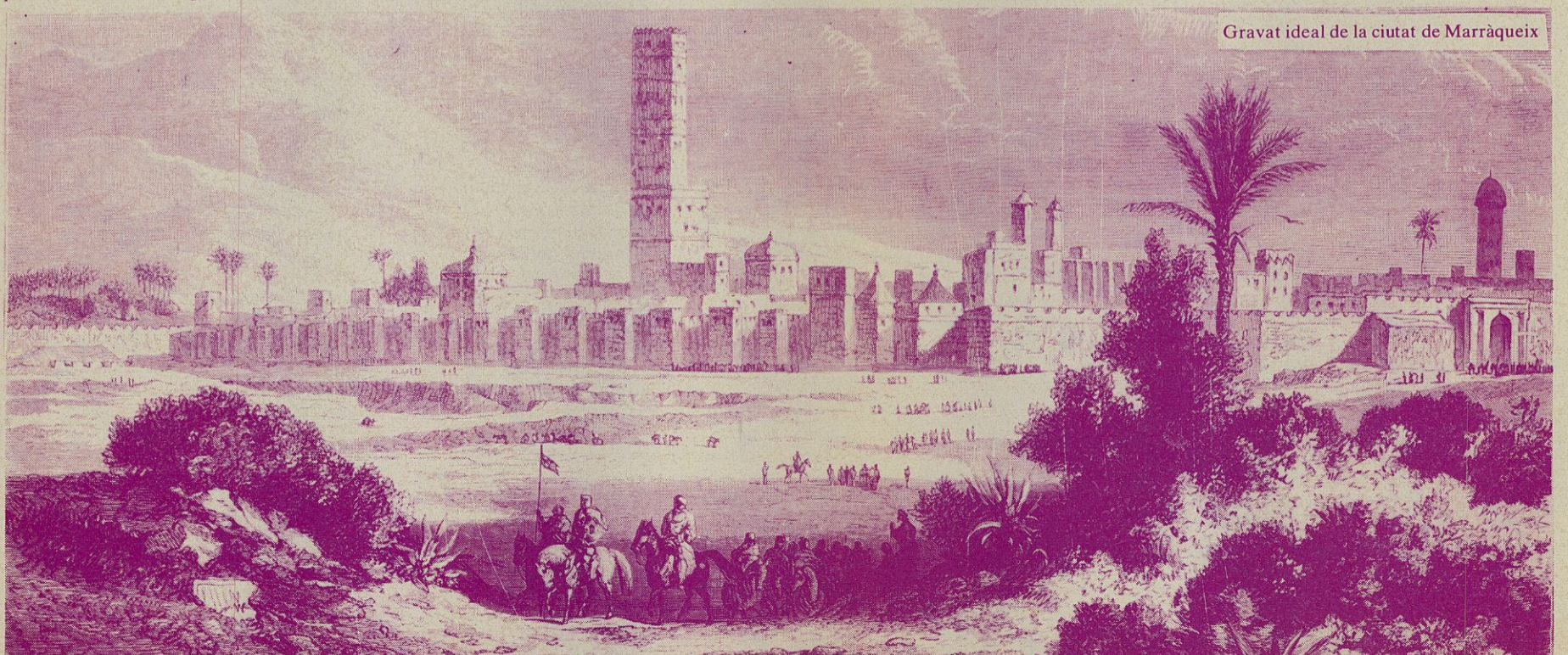
7 d'abril

Darrer dia marroquí. Sortida cap a Xauen. Tornen les verdors mediterrànies. Reventem una roda —únic incident mecànic de la volta—; canvi i som-hi. Xauen al Rif, al bell mig; andalusa —blanca—; de lluny bellíssima al descobrir-la en un revolt.

De prop, del carrer, no tant: «Passa colega!», «Un poco de chocolate/mierda?». Ja hi som. Compren un pneumàtic de segona mà, únic que va be a la llanta que portem. I gràcies. Dinem a un restaurant moro voltats de «col·legues» i d'un professor d'institut de Melilla i família. En un altre establiment de més preu ens venen dues ampolles de vi del país que ens podem beure mentre mengem al primer. «Allà nosaltres amb la nostra consciència de descreguts», deu pensar l'home que ens serveix. El fariseisme: Al Marroc el haixix està prohibit, però es fuma amb tradició més secular que el tabac, es planta, es treballa, es cull, es manipula, es ven i s'exporta. Se'n viu al Rif. Seguim. *Tetuan*, alguna compra, les últimes. Les fronteres, tràmits coneguts. Memorable acció escamot conjunta amb d'altres de la cua d'embarcament al ferry de la Cia. Transmediterrània, per tal de fer respectar la dita cua d'automòbils, contra els qui es volien colar —places limitades. Accions de «civil courage». Vergonya aliena; lamentable ineficàcia i passivitat dels funcionaris de la dita companyia. L'estret a les fosques ens balanceja. Passem fàcilment el control de contraban. Sopar tard a restaurant de carretera en direcció a Màlaga. Viatge nocturn.

8 d'abril

Infructuosa recerca —dilluns de pasqua— de la mítica paella a *Ciutat de València*. El vespre a *Barcelona*. Fadiga corporal, cap espès i curull de sensacions que el saceig de la quotidianitat anirà

Gravat ideal de la ciutat de Marràqueix